

De filosofen en profeten van het dagelijks brood

Verantwoording

Is de economische wetenschap eigenlijk wel in staat om ons een uitweg te bieden uit de grootste economische crisis sinds de Grote Depressie van de jaren dertig van de vorige eeuw?

Betekent de huidige crisis dat de grondslag van ons economische systeem, de vrije ondernemingswijze productie, aanpassing behoeft?

Kunnen de problemen binnen de Eurozone alleen maar opgelost worden door de economieën van Europa volledig te integreren, wat de vorming van een politieke unie onontkoombaar maakt? Of zouden de afzonderlijke landen hun economische problemen ook op eigen kracht kunnen overwinnen?

Vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw is de economische wetenschap vooral gefocust op de volgende vier thema's.

1e De grote depressie van de jaren dertig en de vraag of dit een aanpassing van het economische systeem, het kapitalisme, noodzakelijk maakte

2e In samenhang hiermee de verhouding tussen het in de westelijke wereld heersende kapitalisme en het aanvankelijk ogenschijnlijke succes van de planeconomieën in de communistische wereld. Bestond er een optimale mengvorm en hoe zag die er dan uit?

3e Na de 2e wereldoorlog ging het vooral om de beste methoden voor wederopbouw en groei

4e Het probleem van de ontwikkelingslanden

Het eerste grote vraagstuk was hoe uit de langdurige Grote Depressie te komen, die vooral Europa en Amerika teisterde.

Nu, tachtig jaar later, is dit opnieuw de kardinale vraag waar menig econoom mee worstelt. Hoe krijgen we de in alle geavanceerde economieën haperende motor weer aan de praat? Tot nu toe hebben we nog steeds niet het verlossende antwoord op deze prangende vragen gehoord.

Integendeel, de ene school stelt dat de overheid, net als Keynes dat in zijn tijd al heeft gepropageerd, de vraag moet oppeppen door de tekorten desnoods tijdelijk nog verder te laten oplopen en daarbij ook de geldpers aan te zetten. Door te bezuinigen zou je de economie anders nog verder het moeras in drukken. De andere school stelt dat alleen door het huishoudboekje van de overheid weer meer in evenwicht te brengen het vertrouwen van de consumenten en ondernemers zal terug keren.

Deze verwarring heeft mij er toe gebracht de oude leermeesters van de economie nog weer eens ter hand te nemen. Om te lezen hoe de economen van het eerste en tweede uur over de problemen van hun tijd dachten en hoe ze die meenden te moeten oplossen.

Vaak waren het halve of hele filosofen, die eerste economen. En ze noemden hun vak "politieke economie". Want hun object van beschouwing was de inrichting van de samenleving, of volkshuishouding, zoals dat later genoemd werd. Eigenlijk waren het dus wereldverbeteraars. Pas later werd de economie een zogenaamd waardenvrije wetenschap en moest het "politieke" er uit.

Toch is het nog steeds zo dat velen van de economen de oplossing verwachten om ons uit de misère te halen en de economie weer op het pad te zetten die ons naar een optimale samenleving kan voeren. Een samenleving zonder armoede waarin iedereen in een grote mate van vrijheid zijn leven kan inrichten, zonder dat dit tot benadeling van anderen leidt.

Naar de wijze waarop de voorwaarden voor zo'n samenleving kunnen worden gecreëerd zijn economen nu al zo'n 250 jaar op zoek. Door de zoektocht daarnaar vanaf het begin nog eens te volgen kunnen we misschien in de buurt komen van hoe het nu uiteindelijk zou moeten. Hoewel, en dat maakt het misschien nog het meest moeilijk, de voorwaarden waaronder zo'n optimale volkshuishouding zou kunnen gedijen, veranderen voortdurend in de tijd. "Panta rhei". Alles beweegt. En dat geldt ook voor de perceptie van die optimale samenleving.

Een goede leidraad bij onze zoektocht is het boek van de Amerikaan **Robert Heilbroner** (1919-2005) : **"De filosofen van het dagelijks brood."** Of zoals de Engelse titel luid "The World Philosophers", voor het eerst uitgegeven in 1953.

Overigens had Heilbroner zijn boek dat over de geschiedenis van de economie gaat evengoed of zelfs beter de "Profeten van het dagelijks brood" kunnen noemen. Bijna alle door hem behandelde economen schetsen namelijk op grond van hun theorie een toekomstbeeld.

Het boek van Heilbroner is een biografisch overzicht van diverse beroemde economen plus hun belang voor de economische discipline. Wereldwijd werden van "De filosofen

van het dagelijks brood" bijna vier miljoen exemplaren verkocht. Daarmee is het het op een na best verkochte economieboek aller tijden.

Het waardevolle van dit boek is dat het vele lessen bevat voor met name politici die de samenleving naar hun ideaalbeeld willen veranderen. Voor hen is het onontbeerlijk om er kennis van te nemen van hoe de samenleving in elkaar zit of althans hoe grotere geesten dan zichzelf dachten dat die in elkaar zat en zit. Hoe kun je onze gecompliceerde samenleving veranderen als je niet weet hoe die samenleving functioneert?

Economie is de wetenschap die zich bezighoudt met het functioneren van de volkshuishouding als geheel. Daarom waren de eerste economen vaak filosofen. En ook werd de economie toen "politieke economie" genoemd.

Helaas komen bij Heilbroner enkele grote economen van de tweede helft van de 20e eeuw niet meer aan bod, hoewel hij nog in 1990 een nieuwe druk heeft doen uitgeven. Onder hen moeten toch tenminste Friedrich von Hayek en Milton Friedman genoemd worden. Zeker in het licht van de huidige grote economische schuldencrisis mag Milton Friedman niet ontbreken.

Verder komen ook J.K.Galbraith met zijn ideeën over onder meer "countervailing power" en onze landgenoot Jan Tinbergen met zijn opvattingen over de optimale economische orde en daarin passende inkomensverdeling en zijn convergentietheorie niet aan bod. Vooral met het oog op de zware kritiek die het neoliberale model vooral sinds de kredietcrisis ten deele valt, tegenover het succes van het Chinese mengmodel, kan Tinbergens

convergentietheorie niet in een vergeten hoek blijven liggen.

Tot zover de overwegingen waarom ik de oude meesters weer ben gaan bestuderen. Beginnend bij Adam Smith en dan zo van Malthus naar Ricardo en John Stuart Mill bewandel ik het pad van de economische geschiedenis van onze moderne samenleving.

Daarbij valt steeds opnieuw op hoezeer deze filosofen van het dagelijks brood telkens getriggerd werden door de noden en uitdagingen van hun tijd en ook hoe ze daarbij beïnvloed werden door de tijdgeest. Ronduit boeiend is daarbij te constateren hoe de samenleving zich sinds de Economische Revolutie heeft ontwikkeld en hoe daarbij elke ontwikkelingsfase haar eigen uitdagingen stelde.

Zo is Adam Smith de typische representant van het optimisme van het Rationalisme en de Verlichting van het einde der 18e eeuw. Vervolgens zien we het pessimisme en de zwartgalligheid van de Romantiek terug in de theorieën van Malthus en Ricardo. Zij leggen de basis voor een strijd die nooit meer is over gegaan en die ging over de vraag of het kapitalistische systeem dat na de Economische Revolutie was ontstaan niet uiteindelijk ten onder moest gaan.

De zogenaamde Klassieken stonden wel positief tegenover het kapitalisme. Maar Marx, Hobson en anderen waren er erg negatief over.

Na de Grote Depressie van de jaren dertig van de 20e eeuw ging deze discussie onverdroten verder. Keynes legde uit dat er een chronisch gebrek aan vraag dreigde en zag hierbij een belangrijke taak voor de Staat. Maar volgens anderen was dat de oplossing

niet en zo komen we ten slotte bij Schumpeter, von Hayek en Friedman. De vraag vandaag de dag is nu hoe zonder al te forse kleerscheuren uit de bijna wereldwijde schulden crisis te komen.

Daarbij kunnen inzichten uit het verleden mogelijk hulp bieden, al zou het alleen maar zijn om vast te kunnen stellen dat het probleem waar we nu mee kampen feitelijk een nieuwe variant is van een al veel langer bestaand en onderkend probleem. Het probleem dat tweehonderd jaar geleden al door Malthus voorvoeld is. Hij kon het toen alleen niet in een heldere diagnose vertalen. Dat was en is het probleem van onderconsumptie en werkloosheid.

En dan nu het boek van Robert Heilbroner, waarin deze begenadigd schrijver zijn licht laat schijnen op de zienswijze van wat hij de filosofen van het dagelijks brood noemt.

Omdat Heilbroner helaas stopt met Jozef Schumpeter heb ik zelf uit Wikipedia en andere bronnen een extract gemaakt van de theorieën van Galbraith, von Hayek, Friedman, Samuelson en Kahneman, voor zover deze zich met het centrale thema van de filosofie van het dagelijks brood hebben bezig gehouden.

1 De economische revolutie

Heilbroner vraagt zich in het eerste hoofdstuk van zijn boek "The worldly philosophers" af waarom er zo lang tijdens het bestaan van onze beschaving geen "filosofen van het dagelijks brood", zoals hij de economen noemde, verschenen.

Hoe is te verklaren dat er zestig eeuwen van schriftelijk vastgelegde geschiedenis zijn verstreken zonder

dat er filosofen van het dagelijks brood verschenen? Of anders gezegd, waarom is de economische wetenschap nog maar goed twee eeuwen oud is?

Het antwoord is dat ten tijde van de traditionele samenleving die volkshuishouding nog zo overzichtelijk was dat er geen behoefte aan verklaringen bestond.

Die ontstond pas toen de handel belangrijk begon te worden en de economische revolutie ontstond. De vraag rees toen waar het systeem van vrije prijsvorming op moest uitlopen, als er geen gehoorzaamheid aan traditie en gezag meer zou zijn. Het was dan ook geen wonder dat moraalfilosofen zich hiermee bezighielden. Adam Smith was een van de eerste economen en tevens moraalfilosoof.

Een van de voorgangers van Smith was **William Petty** (1623-1687), een Engelse econoom, natuurwetenschapper en filosoof, die ongeveer honderd jaar eerder dan Smith leefde. Petty was de bedenker van het begrip "laissez faire".

Dat hield in dat de staat zich niet te veel bemoeien met de economie. Hij vergeleek dit met een dokter die zich te intensief met een patiënt bemoeide. Door te veel aderlatingen kon een patiënt te zeer verzwakken of zelfs overlijden.

Petty had dan ook "volledige werkgelegenheid" tot doelstelling verheven. Van hem is het zogenaamde "cloth-wine argument" afkomstig. Dit houdt in men beter desnoods de voortbrengselen van de arbeid kan verbranden dan degene die het heeft voortgebracht niets te laten doen en zich overtollig te laten voelen.

Als beroemd voorbeeld heeft hij genoemd om Stonehenge te verplaatsen.

Later was Keynes, de grote voorvechter van volledige werkgelegenheid, ook deze mening toegedaan. Keynes zag de grote kathedraalbouw van de Middeleeuwen als goede voorbeelden van publieke werken.

Sir William Petty verder dat een ondernemer die zijn arbeiders lonen boven het bestaansminimum uitbetaalde onvoldoende arbeidskrachten zou kunnen vinden. In niet-westerse samenlevingen worden ondernemers hier soms nog mee geconfronteerd.

De tijd van Petty markeert ongeveer de overgang van de traditionele samenleving naar de moderne samenleving, die Heilbroner als de "Economische Revolutie" aanduidt.

Die was nodig om te voorkomen dat ten gevolge van de grillen van mensen, die voortdurend heen-en weer worden gedreven door hun kudde-instinct aan de ene kant en hun individuele hebzucht aan de andere kant, een catastrofale ramp ontstaat. Deze zou bijvoorbeeld ontstaan als alle boeren het in hun hoofd zouden halen om ambtenaar te worden of omgekeerd.

In de loop der tijd heeft de mens zich op drie manieren tegen zo'n catastrofe proberen te wapenen.

1e Door de samenleving op traditie te funderen. De zoon volgde zijn vader op.

2e Door een centraal autoritair gezag in te stellen. Zoals bijvoorbeeld in het oude Egypte

3e Door de vrije prijsvorming

Pas de vrije prijsvorming deed de economie ontstaan. Zij berustte op het principe van het eigen belang. Het gezamenlijke effect van al het op eigenbelang gerichte streven zorgde er voor dat alles, wat gedaan moest worden, ook gedaan werd.

De economische revolutie is volgens Heilbroner de overgang van de traditionele maatschappij naar die van de vrije prijsvorming, die gebaseerd is op het laten najagen van het eigen belang,.

Het economische leven van voor de economische revolutie

Het meest kenmerkend was het geheel ontbreken van het streven naar winst. Dat zelfde gold voor het bedingen van rente. De kerk beschouwde het vragen van rente als een zonde. Daarom was het lenen van geld en daar rente voor vragen aan de Joden voorbehouden.

De kerk in de Middeleeuwen leerde ook dat een Christen geen koopman behoorde te zijn.

Het gevolg was dat de kapitalisten niet de zuilen van de maatschappij vormden, maar eerder als de verworpenen daarvan beschouwd werden.

De opvatting dat het winstmotief de grondslag van het productiesysteem kon zijn, bestond dan ook helemaal niet.

Verder was arbeid in die tijd geheel in het sociale leven geïncorporeerd. Arbeid werd niet beschouwd als een middel om geld te verdienen en zich van een bestaan te verzekeren. Arbeid was een doel op zichzelf. Het was een deel van de traditie en behoorde tot de natuurlijke gang van zaken. Het begrip markt, zoals wij dat kennen, bestond toen nog niet.

Het fenomeen prijsmechanisme bestond niet.

De oorzaak hiervan was dat er geen markten voor de productiefactoren bestonden. Zo werd grond helemaal niet als een productiefactor beschouwd. Land was in beginsel niet te koop.

Evenmin bestond er een arbeidsmarkt. Er bestond slechts een onoverzichtelijke massa van lijfeigenen, leerjongens en gezellen. Op het platteland was men gebonden aan zijn heer. In de steden werd het arbeidscontract door het gilde bepaald. Tussen knecht en meester werd niet onderhandeld over het loon.

Ook ontbrak er een kapitaalmarkt. Kapitaal diende niet om bezit te vermeerderen, zoals nu. In die tijd gaf men de voorkeur aan het productieproces dat de meeste tijd en arbeid kostte. Dat was omdat de meester slechts een bepaalde hoeveelheid product mocht afleveren. Nieuwe productieprocedures moesten eerst aan de goedkeuring van het gilde worden onderworpen en die werd haast nooit gegeven. In deze economische samenleving bestond geen prijsvorming.

Hierin komt volgens Heilbroner pas in de 18e eeuw, met de komst van het rationalisme, verandering.

Heilbroner ziet hierbij echter de ontwikkelingen in de Republiek der Verenigde Nederlanden over het hoofd. Althans hij noemt ze niet. Hier was immers al veel eerder van prijsvorming sprake. In 1602 was daar de VOC opgericht en sindsdien was er dus zeker sprake van een kapitaalmarkt.

Heilbroner zag in de natuurkundige Isaac Newton een vertegenwoordiger

van het rationalisme en daarmee als een symbool van de overgang naar de economische marktsamenleving.

Als oorzaken van de economische revolutie golden volgens hem:

1e Het ontstaan van nationale politieke eenheden.

Hierin zorgt een koning voor bescherming van de industrie en voor rust. Vooral dit laatste – en goede wetgeving- is belangrijk voor de economische ontwikkeling. De bescherming vindt plaats door een aan de koning toegewijd leger. Verder houdt de vorming van nationale eenheid de standaardisatie van maten en munten in.

De instelling ten opzichte van geld verandert ook in deze tijd. Zo is de uitspraak van Columbus: “Wie goud bezit, bezit alles wat hij zich kan wensen. Hij kan er zelfs een plaats mee in de hemel kopen:” Hiermee doelde hij op de zogenaamde aflaten: De kerk verkocht in die tijd aflaten waarmee gelovigen hun zonden konden afkopen. .

2e Het langzame religieuze verval.

De renaissance brak door en het “Memento Mori” van de Middeleeuwen maakte plaats voor het “Carpe diem”. Met andere woorden, de aandacht voor de levensstandaard nam toe.

Daar kwam de protestantse leer bij die stelde dat de mens moest woekeren met zijn door God gegeven talenten. Het streven naar bezit werd zodoende een deugd, ook al was het wel de bedoeling om dit ter ere van God aan te wenden.

Deze ommekeer in de religieuze opvattingen was van groot belang voor de ontwikkeling van de prijsvorming.

Heilbroner erkent hier trouwens dat er ook in de Middeleeuwen al ongeveer 1000 steden gebouwd waren, waar men vertrouwd was met geld en markten.

We kunnen hierbij denken aan de Noord-Italiaanse steden en aan de Hanzesteden in Noordwest en Midden Europa.

3e Het ontwaken van de wetenschappelijke nieuwsgierigheid.

Deze vormde de opmaat voor de industriële revolutie.

Lange tijd hebben beide systemen dus naast elkaar bestaan. De economische revolutie verliep dus traag. (In die zin is de term " revolutie" dus wat misleidend, red.)

Maar rond 1700 is de opvatting dat ieder mens op eigen voordeel uit is toch al vrij algemeen. En ook dat winst het centrale punt is van alle handel.

Hiermee is het probleem van het overleven niet meer een kwestie van traditie of gezag, maar een zaak van vrije arbeid van mensen, die gedreven worden door hun drang naar winst en die door het systeem van de vrije prijsvorming met elkaar zijn verbonden.

Hiermee was de tijd voor de economen aangebroken, die algemeen geldende beginselen moesten zien te ontwaren.

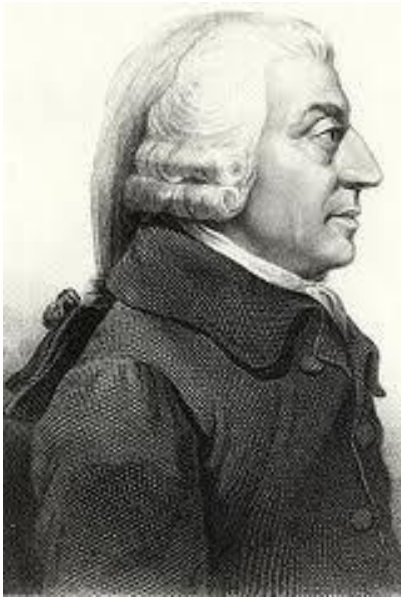
In het begin meende men dat de economie draaide om het verwerven van goud. Dit waren de “**Bullionisten**”.

Maar tegen de 18e eeuw was het centrale geloof al dat het om de handel op zich ging. Toch kwam men er niet uit. Zo schreef een moralist uit die tijd: “Om het geluk der maatschappij te verzekeren is het noodzakelijk dat een deel der bevolking arm is”. Een groot

aantal haveloze paupers is onontbeerlijk.”

Daarmee was de tijd al enigszins rijp geworden voor de “perfecte wereld van Adam Smith”. Maar het zou nog tot 1776 duren voor de *Wealth of Nations* van Adam Smith het licht zou zien.

2 De perfecte wereld van Adam Smith

Adam Smith (1723-1790)

Adam Smith doceerde moraalfilosofie in Glasgow. Hij leefde in een zonderlinge en vooral wrede wereld. Zowel in de ogen van zijn tijdgenoten als in die van ons. Er waren toen zeer lange werktijden en zware kinderarbeid was heel gewoon. Daarbij heersten allerlei wantoestanden.

Het was daarom nogal merkwaardig dat Smith dit in overeenstemming wist te brengen met zijn moraalfilosofie. Hij zag er namelijk een zinvolle wetmatigheid in.

In 1759 publiceert hij zijn “**The theory of Moral Sentiments**”. Dit was een beschouwing over de oorsprong van zedelijke goed- en afkeuring. De vraag was hoe de mens, die van nature slechts op eigenbelang bedacht is, in

staat is tot het vellen van een zedelijk oordeel, waarbij het eigenbelang niet zou meespelen.

Smith dacht dat de mens af en toe afstand van zich zelf kon nemen en zichzelf zodoende objectief kon beschouwen.

Smith maakte vele reizen en zo kwam hij in Parijs in contact met **Quesnay**, De stichter van de School der Fysiocraten. Quesnay had een “tableau economique” geconstrueerd, wat neerkwam op een eenvoudig economisch kringloopmodel.

In tegenstelling tot de toen heersende opvatting dat rijkdom iets tastbaars was, zoals goud en zilver, verkondigde Quesnay dat rijkdom voortkwam uit productie en dat dit door de natie circuleerde.

Het zwakke punt van de Fysiocraten was echter dat volgens hen alleen de landbouw rijkdom kon scheppen. De fabrikanten en kooplieden behoorden tot de “classe stérile”.

Verder predikte hij de “laissez-faire” gedachte. Dit was een reactie op het Mercantilisme. De theorie van Say ging echter tegen de historische ontwikkeling in door zijn geringschatting van de rol van de industrie.

Dat was wat Smith niet accepteerde. De kringloopgedachte nam hij echter wel over.

Zijn boek, dat in 1776 verscheen, is feitelijk de ontboezeming van een heel tijdperk. Het was echter lang niet in alles origineel. Toch was het een revolutionair boek, omdat hij afreken met het **Mercantilisme**, althans met de strekking daarvan.

De Mercantilisten geloofden dat de rijkdom van een staat bepaald werd

door de hoeveelheid monetaire activa, zoals in die tijd vooral goud en zilver en dat die rijkdom kon worden vergroot door een positieve handelsbalans. Dat zou de macht van de staat vergroten en garanderen.

De Mercantilisten geloofden echter ook dat internationale handel een zero sum game was, dus dat wat de ene partij won, de andere partij moest verliezen. Om een positieve handelsbalans te verkrijgen moest de export worden gestimuleerd en de import afgeremd. Dat gebeurde met exportsubsidies en importheffingen. Het Mercantilisme kwam dus neer op protectie en hier was Adam Smith fel tegen gekant.

Smith is trouwens niet de apologet van de opkomende bourgeoisie. Hij wantrouwde de bourgeoisie zelfs. Hij had meer oog voor de behoefte van de massa. Smith wenste niet een bepaalde klasse te bevoordelen. Het ging hem om de natie als geheel. Vandaar ook de titel van zijn boek: "An inquiry in the cause of the wealth of nations". Vaak afgekort als de "Wealth of Nations"

Het boek draait om twee grote problemen. Het eerste was het mechanisme dat de samenleving bij elkaar houdt. Hoe is het mogelijk dat een samenleving niet door de middelpuntvliedende kracht van het eigenbelang uiteenspat? Dit voert hem tot zijn wetten van de prijsvorming.

Het tweede probleem was in welke richting de samenleving zich zou bewegen. Smith beschouwde de samenleving als een levend organisme

De wetten van de prijsvorming

Zonder deze wetten te kennen is de wereld van Smith niet te begrijpen. Later gold dat ook voor de wereld van Marx.

Zijn zienswijze komt er op neer dat het eigenbelang van enkelingen tot concurrentie leidt. Deze concurrentie maakt dat de nodige goederen worden voortgebracht. Dus eigenbelang en concurrentie horen in de zienswijze van Smith bij elkaar.

Hierbij voorkomt de concurrentie dat de gemeenschap wordt uitgebuit door de enkeling. Zelfzuchtige motieven leiden dus door hun onderlinge uitwerking tot sociale harmonie.

Deze wetten zorgen er tevens voor dat alleen die goederen en diensten worden voortgebracht waaraan behoefte bestaat. Wanneer de behoeften veranderen zullen de prijzen zich automatisch aanpassen.

Dit alles klinkt erg simplistisch, maar toch heeft Smith belangrijke zaken duidelijk gemaakt. Namelijk dat een aanbieder zijn prijzen niet willekeurig kan verhogen en dat de samenleving krijgt wat zij nodig heeft. Het mechanisme van de prijsvorming voorziet daarmee in de behoeften van de samenleving.

De paradox die hieruit volgt is dat de vrije prijsvorming de meest onverbiddelijke meester is. De economische vrijheid is daarmee veel meer illusoir dan ze op het eerste gezicht lijkt.

In de tijd van Adam Smith was deze theorie actueel. Althans tot op grote hoogte, want ook toen waren er al combinaties van fabrikanten. Voorlopig waren de meeste fabrieken echter nog klein en werd het zakenleven beheerst door concurrentie. Het "free for all" was een wereld van primitieve concurrentie.

Sinds de 18e eeuw heeft de prijsvorming echter belangrijke veranderingen ondergaan. Er zijn grote

concerns ontstaan en daartegenover traden reusachtige vakverenigingen in het veld. Beide categorieën zijn in staat om invloed op de prijsvorming uit te oefenen en dus concurrentie te weerstaan. Ook de staatsbemoeienis neemt toe wat de werking van de prijsvorming verandert. Een andere regering regelt vaak prijzen i.p.v. dat zij zich door prijzen laat regeren.

Toch zijn nog altijd de principes van het eigenbelang richting gevende factoren.

De wetten van de prijsvorming beschrijven echter alleen het gedrag dat de samenleving haar samenhang geeft. Doch daarnaast moet er ook iets zijn wat de maatschappij in een bepaalde richting stuwt.

Hiermee komen we op de ontwikkelingswetten van Karl Marx. Maar ook in *The Wealth of Nations* komt dit al aan de orde. Volgens Adam Smith was de wereld langzaam op weg naar een heilstaat. Smith leefde in de tijd van het Rationalisme, een tijd met veel optimisme.

Veel later zag Marx dat de samenleving daarentegen op weg naar de ondergang was. Maar hij is dan ook een kind van de Romantiek. Pessimisme is een van de uitingen van de Romantiek.

Ogenschijnlijk leek het in het Engeland van Smith echter nog niet in de richting van een heilstaat te gaan, want veel in Engeland was een zwijnenstal. De natuur werd verwoest. Er was een afzichtelijk monster gewrocht, de fabriek.

Een probleem dat ook de publieke belangstelling had was dat van de onproductieve armen". In 1720 waren er b.v. 1,5 miljoen armen op een

bevolking van 12-13 miljoen. In dit verband stelde Smith "Geen samenleving kan echt gelukkig en voorspoedig zijn, als het overgrote deel van de leden arm en ellendig is".⁰

Smith geloofde in een voortdurende vooruitgang, omdat hij getroffen was door de geweldige productiviteitsvergroting. Die was het gevolg van de arbeidsverdeling en de specialisatie die daardoor mogelijk was.

Hij toont uitvoerig aan hoe door arbeidsverdeling de productiviteit toeneemt. Dat schept de mogelijkheid om tot algemene overvloed te komen, ook voor de lagere standen. En, vergeleken met de ontzettende verpaupering van generaties terug, was zelfs de arbeider er al erg op vooruit gegaan.

Hoe komt evenwel de samenleving tot een zo grote vermeerdering van welvaart en rijkdom?

Voor een deel is dit het gevolg van het prijsmechanisme en concurrentie, want deze stimuleerden het scheppend vermogen.

Hierachter zat volgens Smith echter een meer fundamentele drang. Smith doelt hierbij op een diep gewortelde evolutiewet. Dank zij het prijsmechanisme zou de productiviteit een steeds hoger niveau bereiken. Aldus ontdekte Smith de **Wet van de Accumulatie**.

De Industriële revolutie was in haar tijd een bron van ongeëvenaarde rijkdom voor hen die de juiste capaciteiten hadden.

De jonge industriëlen deden niet aan liefdadigheid. Het kapitaal moest vergroot worden. Een ieder diende te sparen.

Volgens Smith zou deze bezitsvermeerdering de samenleving ten goede komen. Kapitaal maakte namelijk die heilzame arbeidsverdeling mogelijk. In de kapitaalsvermeerdering zag Smith een tweesnijdend zwaard. De hebzucht der geldgierige enkeling draagt bij tot de algemene welvaart.

Over de vraag van deze tijd of deze accumulatie de werkgelegenheid niet in gevaar zou brengen dacht Smith nogal gemakkelijk. Kapitaalvorming betekende meer machines en meer machines betekenden meer vraag naar arbeid, want die moesten ook geproduceerd worden.

Deze vraag zou echter de lonen opjagen en wel op de duur zo hoog dat de winst, de bron van de bezitsvermeerdering, zou zijn verdwenen. Dit probleem zou echter worden opgelost door de tweede grote wet: **de wet van de bevolkingstoename.**

Wanneer de lonen hoog waren, dan zou het werkvolk zich versneld voortplanten. In zijn tijd was dit nog niet zo'n vreemd idee. Er was in die tijd een zeer grote kindersterfte onder de lagere standen. De bevolkingstoename zou tot een toename van het arbeidsaanbod leiden en daardoor in omgekeerde richting weer druk op de lonen uitoefenen.

De conclusie is dus dat de vermeerdering van bezit zonder bezwaar kan voortgaan. Op deze wijze blijft de spiraal dus in beweging. Het gaat hier om een evolutie op langere termijn.

Het trieste hierbij is echter dat de groei van de werkende klasse steeds de lonen tot het bestaansminimum zal teruggedrijven. Pas wanneer het paradijs

bereikt worden, zouden de lonen van de lagere standen ook gaan stijgen. Smith nam aan dat deze lonen die slechts een minimumbestaan garandeerden een sociologisch verschijnsel waren, John Stuart Mill ontkennde dit later. Zie J.S.Mill.

The Wealth of Nations is niettemin een werkprogramma en geen blauwdruk van Utopia. De erkenning van het boek kwam van onverwachte zijde. De opkomende kapitalisten zagen er de volmaakte theoretische rechtvaardiging van hun verzet tegen de fabriekswetgeving in. Hun conclusie was helder: De prijsvorming diende met rust gelaten te worden.

Toch heeft Smith gesproken over de lage hebzucht en de jacht naar monopolievorming van kooplieden etc. en gesteld dat deze lieden nooit zouden mogen regeren. In die zin bleef hij filosoof.

Smith' theorie leidde tot het zogeheten "**Laissez-Faire**": Inderdaad is Smith tegenstander van overheidsingrijpen in het prijsmechanisme. Maar hij was niet tegen andere vormen van overheidsingrijpen. In Smith' tijd was er echter nog geen enkele vorm van sociale wetgeving. De regeerders bestonden uit de heersende klassen en tussen hen ging het om de voorrang van industriëlen en landeigenaren.

De vijand van het systeem van Smith is de monopolievorming. Deze verstoort het prijsmechanisme en derhalve is zij verwerpelijk. Wanneer handelsmaatschappijen monopolies krijgen kon het publiek niet profiteren van goedkope buitenlandse producten. Zelfs werd de Wealth of Nations aangehaald tegen de eerste humanitaire wetten, volkomen ten onrechte. Smith was feller tegen de motieven van de zakenwereld dan de

meeste New Deal economen. Smith was niet conservatief.

Het einddoel, zegt Smith, is de welvaart voor de gewone man. Daarin vindt al het ploeteren en streven naar rijkdom zijn rechtvaardiging.

3 De sombere wereld van Malthus en Ricardo

Robert Malthus (1766-1834)

In de tijd van Adam Smith had de voorstelling van een toenemende bevolking plaats gemaakt voor andere opvattingen.

Zo had Dr. Richard Price berekend dat sinds de Restauratie de Engelse bevolking met 30% was gekrompen. Dit achtte men in die tijd de ergste ramp die een natie kon overkomen. Zodoende werd het ook het belangrijkste politieke doel: een bevolkingsaanwas stimuleren.

Engelands eerste minister Pitt kwam met een armenwet, een soort kinderbijslag. Een man verrijkte het land door het grootbrengen van kinderen, zelfs als het paupers werden. Men dacht dat kinderen een bron van

toenemende welvaart waren, b.v. Godwin.

Malthus kon dit optimisme, wat ook zijn vader koesterde, evenwel niet delen. In 1798 schreef hij een boekje, dat groot opzien baarde. "**An essay on the Principles of Population as It Affects the Future Improvement of Society**". Dit deed de wereld der zelfgenoegzame denkers ineen storten.

Malthus stelde namelijk dat de natuur de neiging had de bevolking dermate te doen toenemen dat deze alle bestaansmogelijkheden zou overvleugelen. De strijd tussen de voorraadschuur en het aantal monden was bij voorbaat verloren. Om deze reden begon men de economie langzamerhand te zien als een zwartgallige wetenschap.

David Ricardo (1772-1823)

David Ricardo, een rijke effectenmakelaar, kwam in ongeveer de zelfde tijd met een andere theorie, die echter niet minder catastrofaal voor de mensheid zou zijn als de theorie van Malthus.

Ricardo onderschreef weliswaar de algemene evolutie die Adam Smith had aangegeven, maar die zou volgens

Ricardo voor de ene groep totaal anders uitpakken als voor de andere groep.

Boven op de maatschappelijke ladder zag hij een vreselijke strijd om wie daar de voorrang zou hebben.

Sinds de Wealth of Nations stonden er in Engeland twee vijandige kampen tegenover elkaar. Aan de ene kant had je de opkomende industriëlen, de nouveaux riches. Daartegenover stonden de landeigenaren, die het oude geld vertegenwoordigden. De landeigenaren waren fel gekant tegen de door de industriëlen bepleite verlaging van de voedselprijzen.

Engeland was in die tijd een voedsel importerend land geworden, als gevolg van zijn toenemende bevolking. De prijzen van een mud tarwe stegen tot het viervoudige en daarmee waren ook de winsten van de landeigenaren enorm gestegen. Het was dus begrijpelijk dat deze tegen de invoer van goedkoop graan gekant waren.

Omdat zij voorlopig nog de meerderheid in het parlement hadden, konden zij hun z.g. "**cornlaws**" invoeren. Dat was in 1813. De graanoogst was toen slecht. Daarop besloot men de invoerrechten te verhogen onder het motief dat dit de productie positief zou beïnvloeden.

De industriëlen waren hier echter fel tegen, omdat zij daardoor hogere lonen zouden moeten uitbetalen om hun arbeiders te doen overleven.

Zodoende zag Ricardo een verbitterde strijd tussen beide belangengroepen. Tot zijn leedwezen zou daarbij de man, die recht had op de overwinning, en dat was in zijn ogen de hardwerkende industrieel, het onderspit delven. Want de enige, die zou profiteren van de vooruitgang zou de grondbezitter zijn.

Tenzij diens invloed op de graanprijs kon worden gebroken.

Ricardo: "De belangen der grondeigenaren staan altijd tegenover die van alle andere groepen der maatschappij". Dit gold als een oorlogsverklaring.

Van Malthus en Ricardo was Malthus de eerste beroepseconoom. Hij wijdde zich namelijk volledig aan het wetenschappelijk onderzoek. Hij had daarbij echter vooral belangstelling voor het actuele, terwijl Ricardo, de zakenman, juist de theoreticus was.

Malthus werd bijzonder verguisd om zijn theorie, waarbij hij onder meer de pokken verdedigde. Maar ook vooral omdat hij op zelfbeperking wees als middel om de geboorte van kinderen uit te stellen. Liefdadigheid was in zijn ogen eigenlijk een vermomde wreedheid, want de ondersteunde armen zouden zich dan blijven voortplanten, waardoor het kwaad alleen maar verergerde.

Ricardo (1772-1823) werd daartegenover heel wat hoger aangeslagen. Ricardo was in het debat ook sterker dan Malthus. Malthus kon zich niet zo goed uitdrukken. Vandaar dat Ricardo's uitleg van hun gemeenschappelijke theorie over het bevolkingsvraagstuk gefundeerder overkwam. Malthus bezat echter wel een scherpe intuïtie.

Malthus en Ricardo waren het eens over de theorie van de bevolkingstoename. Deze hield in dat er een verband was tussen armoede en bevolkingsdichtheid. De hoeveelheid voedsel zal bepalend zijn voor het aantal mensen. Het probleem lag daarbij bij de voortplanting van de mensen. Malthus meende dat de bevolking zich in 25 jaar verdubbelde.

Daartegenover kon de hoeveelheid beschikbaar land zich niet in die periode verdubbelen. Of anders gezegd. De bevolkingstoename verliep volgens een meetkundige reeks, terwijl de voedselproductie volgens een rekenkundige reeks toenam.

Het uiteindelijke gevolg hiervan moest zijn dat het grootste deel van de mensheid voor altijd in ellende gedompeld zou zijn. Alleen een voortijdige dood in een of andere vorm zou het mensdom op een draaglijk bestaansniveau kunnen handhaven. Niets kon de mensheid daarvan redden, alleen de strohalm der zedelijke beheersing.

De historie bewijst dat Malthus ongelijk heeft gekregen. Dat was de grote verdienste van de Industriële Revolutie, die groei en welvaart deed ontstaan. De tweede reden was dat door deze welvaart de bevolkingsgroei vanzelf afnam. Dit had te vooral te maken met bewuste geboortenbeperking. Deels vloeide deze voort omdat men in ontwikkelde landen minder vroeg trouwde, doordat de opleiding langer duurde. Maar ook de positie van de vrouw veranderde. Dank zij de vrouwenemancipatie zagen veel vrouwen baren niet meer als hun primaire taak.

In 1801 speelt dit echter nog allemaal niet. Bij de volkstelling van toen bleek dat de bevolking in de afgelopen 30 jaar met 25% zou zijn toegenomen. Men zag daarbij wel in dat die toename nog veel groter zou zijn geweest als er geen armoede en ziekte had bestaan. Daarop trok eerste minister William Pitt, die sterk onder invloed stond van Malthus ideeën, de armenwet in.

Hoewel David Ricardo 's "**Principles of Political Economy**" schraal, droog en beknopt was, had het een

tragische, menselijke ondertoon. Hij beschrijft niet alleen het economische raderwerk, maar ook de daarin acterende menstypen. In de eerste plaats waren daar de arbeiders. Deze hebben geen enkel menselijk aspect, behalve hun hopeloze verslaafdheid aan de genoegens van het huiselijke leven. Gevolg hiervan is dat elke loonsverhoging ongedaan gemaakt wordt door een nieuwe bevolkingsaanwas. De werkers verdienen nooit meer dan hun korst brood.

NB Ferdinand Lassalle, een tijdgenoot van Malthus, formuleerde zijn **IJzeren Loonwet**. Eigenlijk gaf hij alleen een naam aan de wet die door Ricardo ontwikkeld was. De lonen zouden nooit boven het niveau uit komen dat nodig was om de arbeiders in leven te houden.

Een belangrijke andere bijdrage van Ricardo aan de economische wetenschap, die nog steeds van toepassing is, is de **Wet van het comparatieve voordeel**. Deze wet ontwikkelde hij als een argument voor vrijhandel.

Vooraf zijn verdediging van deze wet spreekt tot de verbeelding. Ricardo was fel gekant tegen de invoerheffing op graan. Deze maakte dat de graanprijzen in Engeland stegen.

Dat had tot gevolg dat er gronden in productie kwamen die zonder die verhoogde prijs niet rendabel te maken waren. De hogere graanprijzen maakten dat de landeigenaren van de wel rendabele gronden een extra rente kregen. De meeropbrengst van de graanoogsten ging daarmee naar hen toe. Zo waren de landeigenaren de enigen die baat hadden van de invoerheffing. Alle andere

groeperingen ondervonden er echter nadeel van.

Beroemd is zijn uitspraak "**Corn is not high because rent is high, but a rent is paid because corn is high**"

Ricardo beredeneerde hierbij dat het in productie nemen van submarginale gronden de inzet van extra arbeidskrachten nodig maakte, die echter veel beter in andere sectoren van de economie ingezet hadden kunnen worden, zoals in de exportindustrie. Protectie in de vorm van invoerheffingen pakte dus welvaartseconomisch slecht uit. Want de landeigenaren investeerden weinig hetgeen volgens Ricardo stagnatie zou bevorderen en de lonen nog meer onder druk zou zetten.

De landeigenaren hadden echter de meerderheid in het parlement. Pas toen zij die verloren werden de graanwetten afgeschaft. Dat was in 1846. Enkele jaren later, in 1852, hebben de industriëlen de macht van de landeigenaren definitief gebroken met de aanneming van de [Reformbill](#).

Voetnoot:

De wet van het comparatieve voordeel gaat nog een stapje verder en stelt dat handel tussen twee partijen voordelig is, ook als één partij alle te verhandelen producten duurder zou produceren dan de ander partij, mits deze duurdere partij zich toelegt op die producten waarin het kostenverschil ten opzichte van de goedkopere handelspartner het geringst was.

De angst voor de algemene verzaaging

Malthus heeft als eerste de komende depressies voorvoeld. Hij maakte zich zorgen over wat hij een "Algemene Verzaaging" noemde. Hierbij zouden de waren niet meer gekocht worden.

Ricardo vond dit echter dwaasheid. Hij vond dat men de oorzaak voor stagnaties moest zoeken in bankcrises, speculaties of oorlogen. Maar hij vond het ook logisch onmogelijk.

Voor dat laatste was hij, net als eerder Adam Smith, te rade gegaan bij de Fransman **Jean Baptiste Say**.

Say ging van twee eenvoudige stellingen uit.

1e Het verlangen naar goederen was onbegrensd

2e De mogelijkheid deze te kopen was eveneens verzekerd.

De redenering hierachter was dat alles wat geproduceerd wordt iets kost en dat die kostprijs tegelijk iemands inkomen is.

Het maakte niet uit wie, maar iemand moest het kopen. De goederen waren er, de vraag ernaar ook en de inkomens ook. Dus kon er geen verzaaging optreden.

Later is men dit de **Wet van Say** gaan noemen, ook wel genoemd "La Loi des Débouchés". Of anders gezegd: "Elk aanbod schept zijn eigen vraag".

Het kwam er op neer dat de economische groei dus bepaald werd door het aanbod. Dit was de wijsheid van de **School der Klassieken**.

Malthus voelde echter intuïtief dat er iets niet goed zat in deze redenering. Maar hij wist de vinger niet op de zere plek leggen. Toch zat hij er dicht bij, want zou het sparen niet de vraag naar goederen kunnen verkleinen, vroeg hij zich af. Dit was een vruchtbare gedachte.

Maar Ricardo kapte dit af door te stellen dat sparen ook een vorm van uitgeven was. Hierbij ging hij er namelijk van uit dat de spaarder dit toch weer zou gaan aanwenden voor

investeringen. De gedachte aan oppotten kwam niet in hem op.

In theoretisch opzicht heeft Malthus niet veel betekend voor de economische wetenschap. Ricardo heeft van de economie echter een abstracte wetenschap gemaakt waarin voor het eerst modellen een rol speelden.

4 De Utopische socialist

Het Engeland van 1820 was geen prettige samenleving. De sociale misstanden stapelden zich op. De arbeidsvoorwaarden waren schrikbarend slecht; kinderen werden mishandeld in de werkplaatsen; een zestienuurige werkdag was normaal.

Deze onmenselijke arbeidsvoorwaarden waren evenwel niet de enige bron van onrust. Mensen werden ook door machines vervangen en deze bedreigden hen in hun bestaan.

Er waren dan ook regelmatig machineoproeren. Arbeiders schreven hun werkloosheid toe aan de machines. In 1811 stonden er in Engeland overal verwoeste fabrieken. Men koesterde een spontane haat tegen de fabrieken.

Deze onlusten veroorzaakten allereerst grote onrust en bezorgdheid. Maar alhoewel Ricardo toegaf, dat machines de arbeiders niet altijd voordelen brachten, was men in het algemeen toch weinig sentimenteel en geneigd tot harde maatregelen.

Southey, de dichter, schreef dat alleen nog maar het leger tussen de armen en rijken stond. Een opstand van arm tegen rijk scheen mogelijk.

In New Lanark scheen zich evenwel een wonder te voltrekken. Vele

geleerden en anderen trokken dan ook naar Schotland om daar het heilsysteem te aanschouwen.

In een fabriek hier werkten geen jonge kinderen. Er was een "korte" werkdag en er werd niet gestraft. De orde hier scheen niet door angst, maar door welwillendheid te worden gehandhaafd. En iedereen had hier het recht van protest.

Het grootste wonder was wel dat de kinderen er niet vochten, maar netjes bijeen uit boekjes leerden. En ten slotte waren er voor de sceptici statistieken, die uitwezen dat New Lanark rendabel was.

Robert Owen (1771-1858)

De stichter was Robert Owen. Hij was iemand met een merkwaardige mengeling van praktische zin en naïviteit, gezond verstand en dwaasheid. Voor hem was New Lanark geen filantropische instelling, maar een gelegenheid om zijn Utopia aan de praktijk te toetsen.

Owen was er van overtuigd dat de mens niet beter was dan zijn omgeving en dat door verbetering van de levensomstandigheden een paradijs op aarde bereikbaar was.

Na de Napoleontische oorlogen kreeg hij zijn kans. Deze hadden immers

grote ellende gebracht, wat Malthus "Algemene Verzadigingen" noemde. Overal ontstonden brood-en voedselrelletjes wat de upper tot ontzetting bracht.

Er kwam een commissie, waaraan Owen zijn plannen mocht voorleggen. In plaats van alleen een hervorming van de fabrieksarbeid kwam Owen met een algehele maatschappelijke hervorming. De oplossing van alle ellende, stelde hij, lag in het productief maken van de armen.

Hij wenste daartoe coöperatieve dorpen, waarvan hij de inrichting uitvoerig beschreef en dat doet denken aan Communisme.

Doch in de tijd van het Laissez faire voelde men niets voor zijn plannen. Toch hield Owen vol en er kwam met behulp van Ricardo een coöperatief dorp.

Owen meende dat de paupers producenten konden worden van grote rijkdom en dat door deze activiteit ook hun jammerlijke sociale gewoonten in deugden zouden gaan verkeren.

Doch de tijd bleek niet rijp voor deze opvattingen. Vrome mensen zagen er een bedreiging van de bestaande orde in en de vooruitstrevenden namen zijn ideeën niet serieus. New Lanark werd verkocht en Owen vertrok naar Amerika. Daar stichtte hij zijn eigen samenleving "New Harmony". Doch ook dit mislukte. De hang naar individueel bezit was nog te sterk.

Toch heeft zijn prediking over de Coöperatieve Dorpen diepe indruk gemaakt; vooral op de arbeiders. Het werd een aanzet voor het ontstaan van de eerste moderne vakverenigingen. Verder ontstonden overal in het land coöperatieve verenigingen, zij het op bescheiden schaal. Daarvan gingen

uiteindelijk alle productiecoöperaties weer failliet.

Maar de verbruikscoöperatie bleef wel bestaan. Deze laatste is op de duur uitgegroeid tot een der steunpilaren van de Britse arbeidersbeweging. In 1833 ontstaat de eerste Grote Nationale.

Haar doelstellingen waren toen nog niet beperkt tot het verkrijgen van betere arbeidsvoorwaarden, zoals bij de vakverenigingen van onze tijd. De vakbeweging moest tevens het instrument zijn van sociale ommekeer (later overgenomen door de arbeiderspartij). Ook hiervoor kwam Owen op, maar Engeland was nog niet rijp voor een nationale arbeidersbeweging. Het werd een fiasco, waarbij Owen met zijn medewerkers overhoop raakte. Tegelijk trachtte de regering de groeiende beweging de kop in te drukken. De werkgevers zagen er de doodsvijand van het particuliere bezit in. Tegen zoveel tegenstand kon de Nationale niet op.

Owen was geen econoom, maar hij heeft wel bewezen dat industrialisatie niet noodzakelijk gebaseerd hoefde te zijn op brute uitbuiting van goedkope arbeidskrachten. Hij heeft daarmee de weg gebaad voor arbeidswetgeving. Zijn volgelingen hebben verder de grote verbruikscoöperaties gesticht. Die vormden zijn tweede verdienste.

Verder heeft hij de mensheid met zijn idee "De mens in het resultaat van zijn omstandigheden" een hoopvolle levensfilosofie geschonken.

Saint Simon (1760-1825)

Claude Henri de Saint Simon was een aristocraat, die in zijn opvoeding voortdurend was voorgehouden dat hij een uitverkorene was. Toch koesterde deze merkwaardige figuur een spontane liefde voor iets zeer onvorstelijks: de democratie.

In 1778 had hij zich in de Amerikaanse Vrijheidsoorlog onderscheiden. Daarna was hij een hartstochtelijk aanhanger van de nieuwe ideeën van vrijheid en gelijkheid. Hij kwam juist op tijd terug voor de Franse Revolutie en noemde zich vanaf toen Bonhomme.

Doordat hij plannen had voor een reorganisatie van onderwijs en opvoeding en daardoor teveel met buitenlanders in aanraking kwam viel hij in ongenade en belandde hij in de cel. Hier heeft hij zijn Utopia uitgedacht.

In de gevangenis zou Karel de Grote aan hem zijn verschenen, van wie hij meende af te stammen en die hem opgewekt zou hebben. Hij stuurde zijn geschriften overal heen, maar kreeg steeds nul op rekest.

Ten slotte schoot hij zich voor het hoofd, maar bleef toch nog twee jaar in leven. Tot zijn getrouwen sprak hij ten slotte: "Bedenk dat voor het doen van

grote dingen iemand waarlijk bezielde moet zijn".

Maar wat waren nu zijn verdiensten? Saint Simon heeft een industriële religie in het leven geroepen, een sekte. Hij hing echter een topzware gedachtenstructuur aan, die trouwens niet als godsdienst bedoeld was. Zijn volgelingen droegen een speciaal vest, dat slechts met hulp van anderen kon worden aan-uitgetrokken. Hiermee symboliserend dat ieder mens afhankelijk is van zijn broeders.

Zijn leer is dat een mens moet werken om recht te hebben op zijn deel van de vruchten der samenleving. Hij stelt dat als Frankrijk in een slag beroofd zou worden van zijn slaggers, artsen, ingenieurs enz. dat dit een ramp zou zijn. Maar de ramp zou meevallen als het om de hooggeplaatsten in het land gegaan zou zijn.

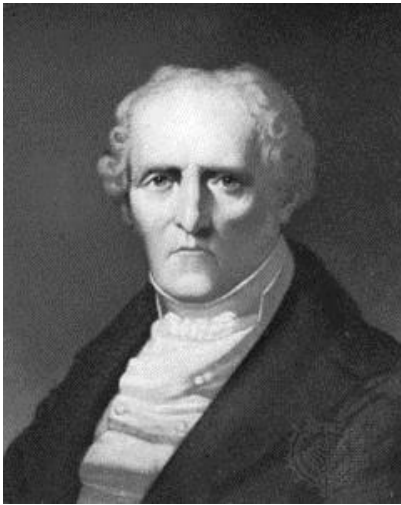
De moraal was duidelijk. "**Les industriels**" van alle rangen en standen dienden de hoogste beloning te krijgen. Doch door de vreemde speling van het lot ziet men in die tijd juist het omgekeerde gebeuren. Saint Simon wil deze piramide dus recht zetten. Een consequentie hiervan is dat de Staat niet politiek, maar economisch behoort te worden geregeerd. De regering behoort slechts zaken te regelen, doch geen mensen te dirigeren.

Het adagium "iedereen loon naar werken" was van hem afkomstig.

Daarmee heeft hij geen revolutie en ook geen socialisme gepredikt. Hij hield alleen een lofzang op de industrie en tevens een protest tegen de bestaande toestand.

Hij heeft echter geen wegen tot verbetering aangegeven. Wel hebben de latere Saint Simonisten de

afschaffing van het private bezit bepleit. Doch hun programma is altijd uiterst vaag gebleven.

Charles Fourier (1772-1837)

Deze was in alle opzichten het tegendeel van Saint Simon. Hij had een passie voor kleinigheden. Geboren in 1772 werd hij reizend koopman. Eigenlijk heeft hij nooit iets gedaan. Pas het einde van zijn leven krijgt iets dramatisch. "Ik en ik alleen heb 20 eeuwen van stompzinnigheid aan de kaak gesteld en tot mij alleen zullen alle huidige en komende generaties opzien als de grondlegger van onmetelijk geluk". Het is duidelijk dat hij een zonderling was en misschien geestelijk wel niet normaal.

Toch heeft hij veel navolgers gehad. Hij dacht in fazen. Fourier voorzag het tijdperk van het gegarandeerd zijn. Hierna zou de ontwikkeling naar de Harmonie beginnen. Doch, was deze eenmaal bereikt, dan zou de wip doorslaan en de afdaling weer beginnen en zou de mensheid de zelfde fasen terug afleggen. Op de aarde zag hij smart en chaos.

Zijn recept daarvoor was de "**Falanx**". De samenleving zou worden onderverdeeld in een soort Groot Hotel. Dit vertoonde overeenkomst met de Coöperatieve Dorpen van Owen.

Daarbij was er een 1e, 2e en 3e klasse. Iedereen kon zich afzonderen als hij wilde. Maar er zou toch zoveel contact zijn dat de efficiency zou worden bevorderd. Ieder zou het werk mogen doen, waar hij de meeste zin in had. Het vuile werk was dus voor de kinderen.

Het is haast ongelooflijk, maar hier en daar, zelfs in de V.S. schoten zijn ideeën wortel. In Amerika zijn in totaal 178 Utopische koloniën gesticht. Ze waren echter allemaal zeer verschillend en geen een was blijvend. Waren de Utopische Socialisten nu belachelijk?

Een beetje geschift waren ze wel en vooral waren het fantasten. Toch verdienen zij aandacht, omdat zij dapper waren, zegt Heilbronner.

Om dit te beoordelen moeten we het intellectuele klimaat van die tijd beschouwen. Hun wereld was hard en wreed en dit werd gerationaliseerd door de dekmantel van economische wetmatigheden, zoals eerder door Malthus en Ricardo naar voren gebracht. Deze wetten zag men als die van de zwaartekracht. Zij schenen onverbiddelijk. Maar de toestanden waren evenzeer onverdraaglijk.

Daarom sloegen de Utopische Socialisten door naar de andere kant. Zij wilden het hele systeem vernieuwen. Zij waren echter hervormers vanuit het hart, niet vanuit het verstand.

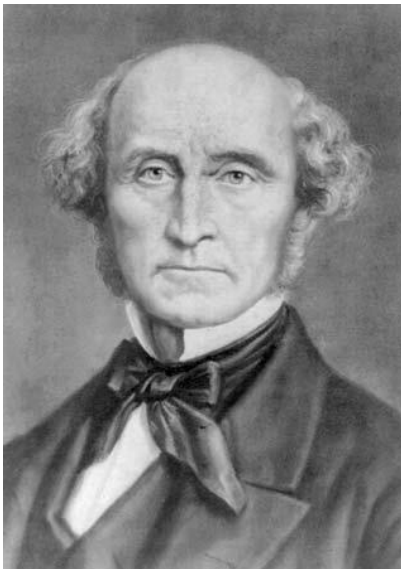
Zij waren ook Socialisten. In tegenstelling tot de Communisten waren zij echter hervormers, die de hogere stand wilden overtuigen dat sociale hervormingen ook hun eigen heil zouden bevorderen. De communisten predikten een gewelddadige verandering.

De socialisten deden een beroep op hun eigen klasse-genoten, de petit bourgeoisie, de vrijdenkende middenstand en de intellectueel geëmancipeerde aristocratie.

Daarnaast waren zijn evenwel ook economische hervormers en niet alleen politieke hervormers die van alle tijden zijn geweest.

Zij streefden naar afschaffing van het particuliere bezit en ze waren tegen het streven naar persoonlijke welvaart. Zij wilden een maatschappij, waarin een ieder zijn naaste lief zou hebben in plaats van het "leder voor zich". Deze zonderlingen hadden echter de sanctie nodig van een waarlijk groot iemand.

Dit werd de volgens Heilbroner gevonden in de uiteindelijke bekering tot het socialisme van de grootste econoom van zijn eeuw: John Stuart Mill.

John Stuart Mill (1806-1873)

Zijn opus magnum was "The Principles of Political Economy".

Mill heeft hierin het principe geopenbaard dat de economie redde van het gevaar voorgoed tot de sombere wetenschappen te gaan behoren.

Mill legde uit dat het eigenlijke terrein van de economie de productie is en niet de distributie. De verdeling van de rijkdom is afhankelijk van de wetten en gebruiken van de gemeenschap.

Deze zijn afhankelijk van de overtuigingen en gevoelens van de mensen, die de leiding hebben; van hen die de macht bezitten.

Dit was een grote slag voor de volgelingen van Ricardo. Wanneer de "natuurlijke omstandigheden" de samenleving niet aanstonden, dan kon zij die veranderen. Men kon zich voor een bepaalde verdeling van de vruchten van de samenleving niet op wetten beroepen. De mensen verdeelden hun rijkdom zoals zij dat wilden.

Mill bracht het debat dus terug tot de arena van ethiek en moraal. Verder schreef Mill dat hij niet als levensideaal zag om met ellebogenwerk vooruit te komen, wat in zijn tijd de meest gebruikelijke methode was.

De energie van de mensen moest benut worden voor de strijd om welvaart, niet langer voor oorlog. Net zo lang tot de moreel hoogstaanden de lagere klasse tot verheffing zouden hebben gebracht.

Mill's filosofie is er een van berusting en van hoop tegelijk. Zijn inzicht in de distributie maakte het mogelijk om weer in vooruitgang te geloven.

De Staat zou moeten voorkomen dat de grootgrondbezitters zich meester maakten van onverdiende voordelen. Door het instellen van successierechten was een opeenhoping van bezit te voorkomen. De mens zou zich afwenden van de strijd om geld en zich wijden aan kunst en het leven zelf.

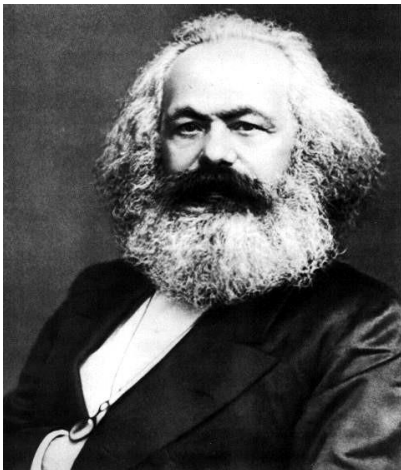
Dit betekent niet dat Mill absoluut socialist was. Hij zag de fouten van

het stelsel, maar evenzeer dat het kapitalisme nog in de kinderschoenen stond.

In het Communisme zag hij in ieder geval een gevaar. Mill vroeg zich af of binnen het Communisme nog wel plaats zou zijn voor individualiteit van karakter en of de publieke opinie niet een tiranniek juk zou worden en zou leiden tot een valse uniformiteit.

Mill was gematigd optimistisch en realistisch. Hij kan als de rechtmatige opvolger en erfgenaam van Ricardo beschouwd worden.

5 De onverbiddelijke wereld van Karl Marx

Karl Marx (1818-1883)

In 1848 deed Karl Marx, samen met Friedrich Engels, de wereld opschrikken met zijn bekende Communistisch Manifest.

Dat begon als volgt: “ Er waart een spook door Europa -het spook van het communisme...” Verder stond er in: “De proletariërs hebben niets te verliezen dan hun ketenen, zij hebben een wereld te winnen.”

Het spook bestond inderdaad. 1848 was een jaar van revolutie in Europa.

In Parijs vluchtte de Franse koning Philippe. In België bood de monarch aan afstand te doen van de troon. In Berlijn werden barricaden opgeworpen en in Praag en Wenen maakte de bevolking zich, evenals in Parijs, meester van het stadhuis.

Toch bleek het Manifest geen oproep tot de communistische revolutie. Daarvoor verkeerde Europa nog te zeer in de ijzeren greep van de reactie. Zo betitelde Mill de Franse regering als “ontbloot van ieder streven naar verbetering. En bijna uitsluitend geleid door de laagste en meest zelfzuchtige menselijke motieven”. En het Rusland van Nicolaas I werd door de historicus Alexis de Toqueville gekarakteriseerd als “de hoeksteen van het despotisme in Europa”.

Het manifest was meer een noodkreet en de opstanden verliepen al gauw dank zij ongedisciplineerdheid en te weinig doelgerichtheid. Zo kwam in Frankrijk het Tweede Keizerrijk aan de macht.

Slechts een kleine groep arbeidersleiders, die de Communistische Liga gevormd hadden, zag de revolutie van 1848 als een generale repetitie voor iets dat nog moest komen.

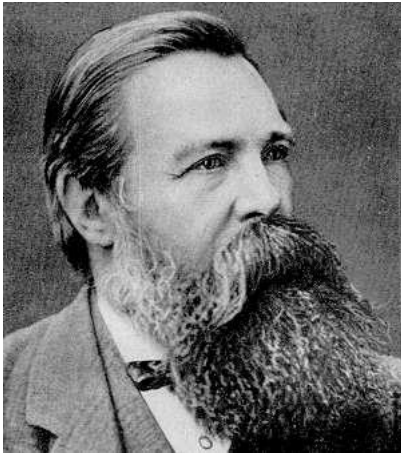
Zij legde haar doelstellingen neer in het Communistisch Manifest. Dit stuk was niet alleen geschreven om het revolutionaire elan op te zwepen, maar ook om een geschiedenisfilosofie te openbaren. Daarin moest bewezen worden dat een communistische revolutie niet alleen wenselijk was, maar ook onvermijdelijk. Daarmee stonden zij ver van de Utopisten.

Het Manifest was het geesteskind van het verbitterde genie Karl Marx. Maar

zijn trouwe medestrijder hierin was Friedrich Engels.

De laatste was de zoon van een calvinistische vader die een manufactuurwinkel in het Rijnland had en die hem de handel in stuurde. Hierdoor kwam Friedrich onder andere in Manchester terecht en zijn bevindingen hier zou hij neerleggen in "The conditions of the working Class in Engeland in 1844". In Parijs leerde hij Karl Marx kennen die daar een radicaal filosofisch tijdschrift uitgaf.

Marx kwam uit een gematigd liberale familie in Trier.

Friedrich Engels (1820-1895)

Volgens Heilbroner is de betekenis van beiden niet zozeer hun revolutionaire activiteit geweest, want die heeft tijdens hun leven nauwelijks vrucht gedragen. Marx is onvergetelijk geworden vanwege zijn op wetenschap gefundeerde prognose dat het kapitalisme onvermijdelijk zou instorten.

In die tijd was het Communisme als begrip nog nauwelijks uitgekristalliseerd. Het omvatte weinig meer dan de afwijzing van privé-eigendom als middel om de maatschappij te organiseren.

Marx had een grote bewondering voor de filosoof Hegel. Deze had een

revolutionair denkschema opgezet en daarover woedden in Duitsland felle discussies.

De essentie in Hegels gedachtengoed was dat verandering de basiswet van het leven is. Het gaat hier om de theorie van de thesen en antithesen. Elk nieuw denkbeeld brengt onherroepelijk haar tegengestelde voort en die beide versmelten vervolgens tot een synthese. Die op haar beurt weer haar tegenstelling oproept. Hegel noemde dat de **dialectische verandering**. De geschiedenis was niets anders dan zo'n dialectisch proces. Dialectische verandering was immanent aan de menselijke verhoudingen.

Later zou men de leer van Hegel **dialectisch materialisme** gaan noemen. Materialisme omdat ze haar grondslag niet ontleende aan de wereld van de gedachten, maar aan de sociale en fysieke werkelijkheid.

Marx sloot zich aan bij de aanhangers van Hegel, die aangeduid werden met Hegelianen. Aanvankelijk wilde Marx zelf filosoof worden. Maar dat mislukte en Marx werd redacteur van de Rheinische Zeitung.

Engels betoogde later dat de materialistische geschiedbeschouwing uit gaat van het principe dat de productie en hiermee de ruil van goederen de grondslag is van elke sociale ordening en dat daarmee de verdeling van de producten en daarmee de indeling in klassen en standen bepaald wordt. Dit komt er op neer dat de oorzaken van alle sociale veranderingen en politieke revoluties niet gelegen zijn in de geest van de mens, maar in de economie van het betrokken tijdperk. Later is dit plastischer verwoord met de uitspraak dat de "**materiële onderbouw**

bepalend is voor de geestelijke bovenbouw”

De leer van het materialisme verwerpt daarmee niet de kristalliserende functie of de scheppingskracht van de idee, maar stelt alleen dat die gedachten en ideeën het product zijn van bepaalde verhoudingen. Het pure materialisme zou ideeën verlagen tot een zuiver passief bijproduct van economische activiteit.

Maar dat was niet de opvatting van Marx. De nieuwe theorie was namelijk ook dialectisch. Verandering zou er altijd zijn, dus ook zonder dat veranderende productieverhoudingen.

Volgens Marx maakten mensen wel hun eigen geschiedenis, maar worden daarbij gevormd door omstandigheden die reeds in het verleden gevormd zijn.

Toch zag Marx ook dat los daarvan de wereld veranderde. Zo zag hij dat de oude huisnijverheid vervangen werd door fabrieksarbeid. En dat dit leidde tot een nieuwe vorm van sociale organisatie. Marx beschrijft hier het geboorteproses van het proletariaat, zoals eerder de vrije prijsvorming de koopmansstand had voortgebracht. Toen had dat strijd opgeleverd tussen de nieuwe stand van kooplieden en de oude landadel, zoals Ricardo dat ons heeft laten zien. Nu zou er een opnieuw een andere verdeling van bezit ontstaan, als gevolg van de nieuwe productieverhoudingen.

Dit was wat Marx en Engels in 1848 zagen gebeuren. De basis van het kapitalisme was de industriële productie. Daarin lag het kapitalisme verankerd. De bovenbouw was hier het systeem van privaat bezit. Zij voorzagen nu een nieuw conflict omdat in hun ogen de industriële productie en het privaat bezit onverenigbaar waren.

De redenering hierachter was dat de industriële productie een tot in het uiterste georganiseerde vorm van samenwerking was, terwijl het particuliere bezit de exponent was van een individualistische ordening.

Het kapitalisme vereiste een zo gecompliceerde ordening dat dat niet zonder leiding mogelijk was. Maar de kapitalisten eisten juist een verderfelijke vrijheid.

Daardoor zou het kapitalisme zichzelf te gronde richten. De volkomen planloze productie moest wel tot crisis, prijsdalingen en sociale chaos van depressies leiden. Het systeem zou vraag en aanbod niet in evenwicht kunnen houden, waardoor zowel overproductie van het een als onderproductie van het ander zou ontstaan.

Zo zou het kapitalisme haar eigen opvolger in het leven roepen. Dit omdat het een goed getrainde en gedisciplineerde klasse zou voortbrengen die de drager zou worden van het socialisme: het verbitterde proletariaat. Ofwel, het kapitalisme zou zijn eigen vijand grootbrengen. Marx zag met ander woorden de nieuwe leidende elite als een onderdeel van het proletariaat.

In persoonlijk opzicht heeft Marx het niet gemakkelijk gehad. Hij heeft vrijwel voortdurend met zijn gezin in diepe armoede geleefd. Hij is verbitterd gestorven, onder andere ook door de voortdurende ruzies in de arbeidersbeweging. Zo zou hij ten slotte ooit hebben gezegd: “Ik ben geen marxist”. Maar niemand zag kans dit te duiden.

De verdiensten van Marx waren niet in de eerste plaats dat hij de internationale arbeidersbeweging in het leven heeft geroepen. Tegelijk met

het Communistisch Manifest was de Communistische Liga gesticht. Maar die is nooit veel meer dan een papieren organisatie geweest. Het Manifest dat het programma er van was is zelfs nooit in de handel geweest.

In 1864 werd de Liga opgevolgd door "de Internationale", bestaand uit een vreemd samenraapsel van volgelingen van Owen, Proudhon, Fourier en anderen en die vooral gekenmerkt werd door onderlinge verbitterde veto's en door onverdraagzaamheid. Proudhon was een van hen. Hij is de eigenaar van de kreet "Eigendom is diefstal" en had de afschaffing van de grote particuliere vermogens geëist. De onderlinge onverdraagzaamheid zou nooit verdwijnen.

De Eerste Internationale werd opgevolgd door de Tweede Internationale. Deze was wat milder en telde socialisten als Bernard Shaw, Ramses Macdonald en telde ook Lenin, Mussolini en Laval onder zijn aanhang. Doch ook deze beweging erfde de antipathie tegen de democratie.

De historische betekenis van Marx ligt veel meer in zijn dialectisch materialistische geschiedbeschouwing en in zijn pessimistische analyse van de toekomst van het kapitalisme. Die analyse had hij neergelegd in dat zwaarlijvige en moeilijk toegankelijke werk: "**Das Kapital**". Hij had er 18 jaar met grote nauwgezetheid aan gewerkt. In 1865 was het klaar en het telde toen 2500 bladzijden.

De verdienste van dit werk is dat het volkomen vrij is van alle morele overwegingen. Marx beschrijft het zogenaamde zuivere kapitalisme. Want als hij kon bewijzen dat dit zijn ondergang

tegemeet zal gaan, dan zal dat des te eerder het geval zijn met het in de praktijk functionerende kapitalisme, dacht hij.

De meest basale gedachte bij hem is dat elk product verkocht voor de juiste prijs en dat die prijs bepaald wordt door de hoeveelheid arbeid die er voor nodig is geweest om het voort te brengen. Dat geldt ook voor de waarde van de productiemodellen, zoals machines. Want ook deze machines moeten worden vervaardigd door de inzet van een bepaald hoeveelheid arbeid. In het zuiver kapitalistische model zullen alle artikelen volgens dit mechanisme geprijsd zijn.

In de gedachtengang van Marx was de arbeider in deze context niet meer de slaaf van zijn voortplantingsdrift, zoals Ricardo aannam. Als de arbeider loonsverhoging krijgt zal hij bij Marx niet zo dwaas zijn zich ongebreideld te gaan voortplanten.

Zijn tegenspeler is de kapitalist. Deze wordt volgens Marx niet primair gedreven door zuivere hebzucht. Het is veel meer dat hij gedwongen is tot bezitsvermeerdering. Want in de wereld van de concurrentie waarin hij leeft en werkt moet je wel je bezit vermeerderen als je niet wilt dat je bezit door anderen wordt opgeslokt.

Marx stelt dan de vraag hoe er in zo'n systeem ooit winst gemaakt kan worden. Als iedereen verkoopt tegen de juiste waarde dan kan niemand een arbeidsloos inkomen verwerven. Want als de kapitalist zijn prijzen verhoogt zullen zijn klanten weglopen. En zelfs als hij in staat zou zijn zijn klanten tijdelijk te veel te laten betalen, dan zou dat betekenen dat die klant bij zijn concurrenten minder kan uitgeven. De winst van de een is dan het verlies van de andere.

Zo dacht Marx dat het zuivere kapitalisme zijn eigen graf zou graven. Maar er is voor de kapitalist een uitweg uit dit dilemma. Want er is één artikel dat verschilt van alle anderen. Dat is de arbeidskracht. Het punt is dat de arbeider zijn arbeid verkoopt voor de prijs die nodig is om hem in leven te houden. Dat staat bijvoorbeeld gelijk aan zes uur arbeid per dag.

In werkelijkheid neemt de kapitalist de arbeider echter aan voor veel meer uren per dag. Hier ligt de basis voor de winst van de kapitalist. Marx noemt dat de meerwaarde van arbeid. Deze valt toe aan de kapitalist. De reden daarvan is dat de kapitalisten de eigenaar zijn van de productiemiddelen.

Waarom voorspelt Marx dan toch het einde van het kapitalisme?

Dit is terug te voeren op de inzet van machines. Dat komt omdat in een systeem van zuiver kapitalisme, dus volledige mededinging, alle kapitalisten elkaar beconcurreren. Daarom (Dat daarom wordt door Marx niet uitgelegd, (red) worden de kapitalisten gedreven om hun bezit te vermeerderen. Ze proberen dus uit te breiden. Hiermee kunnen zij (tijdelijk) hun winst op peil houden. Voor de uitbreiding van hun bedrijf hebben zij echter meer arbeiders nodig.

Smith en Ricardo gingen er van uit dat hierin door een toename van de bevolking zou worden voorzien. Maar voor Marx was dit geen optie. Om meer arbeiders te krijgen moesten de kapitalisten hogere lonen bieden. Maar daarmee daalde hun meerwaarde. Dat maakte dat zij moesten proberen arbeidsbesparende methoden in te voeren. Daar hadden ze dus machines voor nodig.

Het gevolg volgens Marx was dat er een zogenaamde "Industriële Reservearmee" zou ontstaan. Dat zou een nieuwe klasse van paupers gaan vormen.

Ogenschijnlijk hadden de kapitalisten hiermee de overwinning behaald. Maar dit zou volgens Marx een illusie blijken. Want door mensen door machines te vervangen zou de kapitalist zijn meerwaarde kwijt raken. Omdat hij voor de machines wel de volle waarde zou moeten betalen. Daardoor zouden de winsten toch gaan dalen. Vanwege de concurrentie zou dit proces niet te keren zijn. Hoe meer arbeid door machines vervangen zou worden, des te meer de winsten procentueel zouden dalen. Ten slotte, en dat is de ultieme prognose van Marx, zouden de winsten zo klein worden, dat het niet meer lonend zou zijn om nog te produceren.

Anders gezegd, het zuivere kapitalisme vernietigt zichzelf doordat het zijn eigen winstbron, de meerwaarde, tot een minimum reduceert.

De ondergang van dit systeem wordt echter nog versneld door de voortdurende instabiliteit wat aan dit systeem inherent is. Deze is volgens Marx het gevolg van de planloosheid van dit systeem. Marx stipt hiermee het verschijnsel van de economische conjunctuur aan. Een verschijnsel waar hij echter niet nader op ingaat.

Marx' visie vormt een sterk contrast met de eerdere visie van Adam Smith. Bij Smith ging het steeds crescendo. Bij Ricardo ook, maar hier werd de beweging ten slotte geremd door het te grote aantal monden waarvoor niet genoeg bouwland meer zou zijn, John Stuart Mill was daartegenover weer wat optimistischer geweest, omdat volgens

hem de samenleving zelf kon uitmaken hoe zij de welvaart wilde verdelen.

Maar deze uitweg van Mill bestond voor Marx niet. Zijn dialectische beschouwing zei hem dat de Staat slechts een instrument was van de economische machthebbers. En niet een onpartijdige derde macht.

Marx heeft zich echter nooit bezig gehouden hoe de wereld er na de ineenstorting van het kapitalisme uit zou moeten zien. Hij kwam niet verder dan de wens van een "klassenloze maatschappij". Hier bedoelde hij mee dat de grondslag van de economische tegenstellingen, het bezit, zou wegvallen als de gemeenschap eigenaar zou worden van de productiemiddelen.

Maar omdat hij dit niet heeft uitgewerkt lag hier niet de verdienste van Marx.

Marx is dan ook niet als de architect van het Communisme te beschouwen. Die eer komt vooral aan **Lenin** toe.

Hoe moet nu achteraf tegenover de apocalyptische beschouwingen van Marx aangekeken worden?

Zijn kijk op het begrip waarde is als achterhaald te beschouwen. Prijzen zijn veel meer dan de waardering van de in de goederen en diensten opgeslagen arbeid, nog los van het veronderstelde concurrentiemodel.

Het voor Marx meest cruciale probleem was hoe men van arbeid kon spreken als de grootse gemene deler van waarde, terwijl die arbeid zelf zo'n heterogeen begrip was. Dat zo zijnde, hoe kon men arbeid dan als de grootste gemene deler gebruiken bij het vaststellen van de ruilverhoudingen?

Het antwoord van Marx hierop was dat het kapitalisme een abstract soort arbeid creëert- dat ontstaat is van de

speciale, persoonlijke eigenschappen van de pre-kapitalistische wereld. D.w.z. arbeid die verkocht wordt als ware het tarwe of steenkool. Het werkelijke inzicht van de arbeidswaardetheorie was dan ook niet de vaststelling van prijzen, zoals Smith en Ricardo dachten, maar de identificatie van een bepaald maatschappelijk systeem, waarin arbeidskracht handelswaar wordt. Het kapitalisme had de boeren van hun land verjaagd, omdat schapen houden meer opleverde. De boeren bleef daardoor als enige alternatief het aanbieden van hun arbeidskracht.

Dat leverde een soort maatschappijvisie op, dat een geheel nieuw licht wierp op de economische wetenschap. Dit model van Marx scheen te werken.

In dat model pasten de door Marx beschreven "**bewegingswetten**". Dat de winsten naar beneden gingen, dat de kapitalisten nieuwe machines inzetten, dat elke periode van hoogconjunctuur gevolgd werd door een heviger crisis dan de voorgaande. En hoe bij elke ineenstorting kleine ondernemingen werden verslonden door grotere.

Het opmerkelijke aan de analyse van Marx is dat bijna al zijn voorspellingen zijn uitgekomen. Want in een kapitalistische economie hebben volgens Heilbroner de winsten inderdaad de neiging om te dalen.

Overigens namen de winsten niet alleen af om de reden die Marx had aangegeven (afnemende meerwaarde), maar ook zoals Smith, Ricardo en Mill al hadden aangegeven, omdat winsten onder de druk van concurrentie en stijgende lonen zullen afnemen. De enige oplossing om daaraan te ontkomen is om het bedrijf

uit te breiden, of de gehele economie te doen groeien.

Maar die uitbreiding bevestigt een tweede voorspelling van Marx 'model: de nooit eindigende jacht naar technische vernieuwing. Een bedrijf moet vernieuwen, uitvinden en experimenteren, als het wil blijven bestaan.

Een ander uitgekomen voorspelling van Marx is de geneigdheid van het kapitalisme tot crisis. Tegenwoordig noemen wij dat conjunctuurschommelingen.

Verder voorzag hij ook dat een steeds groter deel van de bevolking uiteindelijk zijn arbeid aan derden zou moeten verkopen; dus in loondienst zou gaan.

De voorspelling van Marx, namelijk dat de winsten blijvend naar beneden zouden gaan, is echter niet uitgekomen. Dat is ook van invloed geweest op zijn allerbelangrijkste voorspelling, die van de ineenstorting van het kapitalisme. In sommige landen is dat overigens wel min of meer gebeurd, waarbij ook de belangrijkste oorzaak in het spel was die Marx genoemd heeft: de interne instabiliteit. Heilbroner noemt hier Duitsland en Italië. Want hier is het kapitalisme op fascisme is uitgelopen en in Oost-Europa is het inderdaad verdwenen. In deze landen is het ook vooral door sociale oorzaken te gronde gegaan. En ook dat had Marx voorspeld.

Marx had wel ingezien dat strikt economisch gezien de ineenstorting niet nodig zou zijn.

Zo waren antimonopoliewetten denkbaar geweest. Daarmee was dan geen sprake meer geweest van het zuivere kapitalisme.

(Maar dit doet dan wel afbreuk aan zijn aanvankelijke aanname dat als hij de noodzakelijke ondergang van het zuivere kapitalisme maar kon aantonen, dat des te eerder zou gelden voor het reële kapitalisme. Juist niet dus. In wezen is dat zelfs het zwakke punt in Marx zijn denkmodel.. red J.L.)

In Noorwegen is men echter een heel andere weg ingeslagen. Hier zijn weliswaar de productiemodellen in particuliere handen gebleven, maar men heeft de verdeling van de inkomens rigoureuus aangepakt. De "Verelendung van het proletariaat" werd hiermee grotendeels teruggedraaid.

In Japan is men zijn werknemers een levenslange baan gaan garanderen. Frankrijk is overgestapt op een uitgebreid systeem van nationale planning. Engeland kwam zijn proletariaat tegemoet door een nationale gezondheidszorg en andere sociale zekerheid.

Dit gebeurde allemaal zoals J.S. Mill het had aangegeven. De samenleving kon zelf bepalen hoe zij de welvaart wenste te verdelen.

In Amerika zijn de dingen nog het meest anders verlopen dan Marx gedacht had. Hoewel de economische geschiedenis van dit land vol zit met ernstige vormen van uitbuiting (van de slaven bijvoorbeeld) bestonden hier geen klassentegenstellingen zoals in Europa. Er was hier geen verstarde aristocratie zoals in de tijd van Ricardo.

Hoewel het sociale klimaat in Amerika harder was dan in Europa ging men in Amerika pragmatischer met de macht om, zowel privé als publiek. Een ander belangrijk verschil met Europa was dat in Amerika de idealen van de

democratie veel sterker beleden werden dan in Europa.

Kortom, het was duidelijk dat het kapitalisme een economische structuur had die zonder grote probleem aangepast kon worden, waarmee de ontwikkeling naar een onvermijdelijke ondergang kon worden afgewend. De ontwikkelingen in deze eeuw (de 20 e eeuw) hebben laten zien dat het kapitalisme op zijn best net zo goed een aanvaardbare maatschappij kan opleveren als welk socialistisch systeem ook.

In zijn grafrede voor Marx sprak Friedrich Engels onder meer dat zoals Darwin de evolutiewetten in de organische natuur ontdekt had, Marx de evolutiewetten in de menselijke geschiedenis had ontdekt”

Na Karl Marx beschrijft Heilbroner een aantal filosoof-economen uit wat hij noemt de Victoriaanse wereld in zijn hoofdstuk

6 De Victoriaanse wereld en de onderwereld der economie

Marx had de ondergang van het kapitalisme voorspeld. Maar die ondergang bleef uit. Integendeel, het kapitalisme scheen zich na elke crisis met meer kracht te herstellen. Wel werden de bewegingswetten van Marx bevestigd, maar de met de grootste nadruk voorspelde toename van de ellende van de arbeiders (die Verelendung) bleef uit. Het proletariaat werd niet meedogenloos vertrapt.

In 1866 stelde een commissie in Engeland zelfs vast “dat geen verschijnsel zo verheugend was als de grote verbetering, die in de

levensomstandigheden der arbeiders te constateren viel”.

Later heeft de historicus Arnold Toynbee berekend dat in 1840 het gemiddelde loon van de arbeider nog niet genoeg was voor zijn living en dat het loon moest worden aangevuld met bedelarij, diefstal en kinderarbeid, maar dat in 1875 het loon al zoveel was gestegen dat voor het eerst in de geschiedenis van het kapitalisme een arbeider bijna genoeg verdiende om van te kunnen leven. Bovendien waren de werktijden toen veel korter geworden.

Toen de toestanden verbeterden verminderde de ontevredenheid uit de jaren van rond 1848.

Engels klaagde dan ook tegenover Marx dat het Engelse proletariaat meer en meer begon te verburgerlijken. De ondergang mocht dan op de duur onvermijdelijk zijn, de niet –marxisten die de grote opleving onder koningin en later keizerin Victoria zagen, trokken geheel andere conclusies. De wereld scheen weer vol hoop en beloften. Het Realisme deed zijn intrede.

Marx' Manifest van 1848 ontmoette nog slechts de smaad van onverschilligheid.

De economie was ook niet langer de bron van waaruit wereldbeschouwingen werden geput. Het was een academische wetenschap geworden. Men ging nu namelijk de werking van het systeem tot de kleine bijzonderheden bestuderen en voelde geen behoefte meer om zich met de deugdelijkheid van haar grondslagen bezig te houden.

Onder de economen van toen behoren Alfred Marshall, Thomas Jevons, J.B. Clark, Leon Walras, Menger e.a. Zij

waren echter meer technici dan filosofen.

Edgeworth was een van hun exponenten. Hij was gefascineerd door de economie, omdat die met hoeveelheden werkte en daarom mathematisch kon worden benaderd.

Om nu de werkelijkheid in wiskunde om te zetten kwam hij met het idee dat de mens een genotmachine was. Dat idee had hij ontleend aan **Jeremy Bentham**.

De mens zou zijn leven zo inrichten dat het saldo van zijn psychische genotmachine zo hoog mogelijk werd.

De intellectuele vrucht die zijn theorie heeft opgeleverd was dat, wanneer de samenleving werkelijk om het verkrijgen van zoveel mogelijk genot draait, de wereld het beste af zou zijn met volkomen vrije concurrentie. Doch de mensen hadden echter de "slechte gewoonten om samen te werken, b.v. in vakverenigingen. Ook het verschil in rang en bezit gaf niet ieder gelijke kansen. Edgeworth meende dan ook te kunnen bewijzen dat vakverenigingen voor de samenleving als geheel schadelijk waren.

Ook Jevons hield zich hiermee bezig. In zijn visie werd de strijd om het bestaan terug gebracht tot een "berekening van de hoeveelheden genot en pijn".

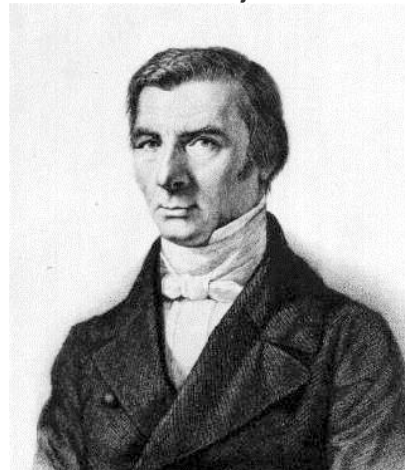
Niet alles van deze beweringen was natuurlijk onzin. De Wet van de Grote getallen stelt de economie namelijk wel in staat om in zekere mate mathematisch te werk te gaan. De fout van de wiskundige psychologen was evenwel dat zij hun regels voor de menselijke gedragingen slechts op vooronderstellingen baseerden en niet zozeer op de werkelijkheid.

Walras, een van hen, gaf dit toe, maar hij was een uitzondering.

Een onderwereld van de economie

Als tegenhanger van deze kleurloze wereld ontstond een soort onderwereld van de economie, waarin allerlei duistere ideeën werden uitgedacht. In de officiële economie van de preutse Victoriaanse tijd was niet langer plaats voor mensen die het hele menselijke gedrag wilden beschouwen. De Victoriaanse wereld was onverdraagzaam en dacht niet aan de mogelijkheid van radicale hervormingen.

Marx werd uit deze wereld verbannen. Eerder was dat al met Malthus gebeurd. Hun leerstellingen pasten niet in deze fatsoenlijke wereld.

Frédéric Bastiat (1801-1850)

Bastiat hoorde eveneens in deze onderwereld thuis. Bastiat was geniaal in het aangeven van absurditeiten. Zo vond hij het absurd dat men in twee landen heel veel middelen had aangewend om een tunnel tussen beide landen aan te leggen om vervolgens, toen deze eenmaal geopend was, aan weerszijden douanetarieven op te leggen die zo hoog waren dat het voor het verkeer bijna niet op te brengen was.

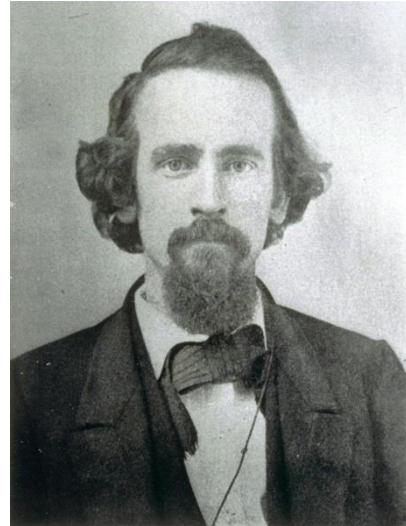
Een ander voorbeeld waarin impliciet een pleidooi voor vrijhandel was verscholen stond in zijn boekje *Sophismes Economique*. Hierin gaat hij in op de kwestie van de aanleg van de spoorverbinding tussen Parijs en Madrid. Een afgevaardigde had daarbij voorgesteld om deze spoorlijn in Bordeaux te onderbreken, omdat dat voor die plaats veel werkgelegenheid zou opleveren. En wat goed was voor Bordeaux, was goed voor heel Frankrijk, zo redeneerde deze man. Bastiat stelde daarop voor om in nog veel meer plaatsen deze spoorlijn te onderbreken. Men zou zelfs het beste een spoorlijn aan kunnen leggen die geheel uit onderbrekingen bestond en die daarom de naam "negatieve spoorlijn" zou kunnen dragen.

Bastiat richtte zich ook tegen het Communistisch Manifest. Hij stelde dat iedereen wil leven op kosten van de Staat. Maar iedereen moest daarbij wel bedenken dat de Staat leeft op kosten van iedereen.

Doch onder zijn spot gaat de verontrustende vraag schuil: Is dit systeem wel zinvol?

Zijn er paradoxen waarbij het welzijn van de enkeling in botsing komt met dat van de gemeenschap? Deze vraag werd in de officiële wereld niet gesteld.

Een andere ketter hield staande dat de economie gefaald had bij het vinden van het antwoord op het raadsel van de armoede. Dit was Henry George.

Henri George, (1839-1897)

Na allerlei avonturen en baantjes was hij bij een krant terecht gekomen, waarin hij bijvoorbeeld schreef over Chinese koelies en hun arbeidscontracten, over knoeierijen, van trusts enz.

Hij stond in contact met Mill en zou bijna een leerstoel aanvaarden, tot hij verkondigde dat de naam van de sociale economie vaak werd misbruikt om pogingen van de arbeiders tot loonsverhoging te dwarsbomen.

Hij keerde toen terug tot pamfletschrijverij en schreef "**Progress and Poverty**". Dit was een hartstochtelijk boek, maar met te weinig professorale voorzichtigheid. Het werd een geweldige bestseller.

Hij fulmineerde tegen mensen wier vaak enorme inkomens niet waren voortgekomen uit de diensten die zij de gemeenschap hadden verleend, maar uit het toevallige feit dat zij ooit gunstig gelegen bouwgrond hadden weten te krijgen. De onrechtvaardigheid van de te hoge pachten beroorde niet alleen de kapitalisten van hun eerlijke verdiensten, maar drukte ook op de arbeiders. Volgens Henri George lag hierin ook de uiteindelijke oorzaak van wat hij "industriële krampen" noemde.

Zijn remedie was een zeer zware belasting op grondbezit, die alle inkomsten uit pacht zou opzuigen. Deze zou niet alleen verdere belastingen overbodig maken, maar de lonen zouden ook omhoog gaan en de kapitaalwinst groter.

Hoewel er van alles op zijn theorie en remedie was aan te merken, "werd "Progress and Poverty" qua belangrijkheid vergeleken met "The Wealth of Nations" van Adam Smith.

Er was omstreeks deze tijd echter ook iets wat nog belangrijker was. Dat was de nieuwe geest die door Europa waarde, een geest die gevoed werd door de invloed van het Darwinisme en de etnologie.

In Engeland hoorde men dat het Angelsaksische ras voor bestemd was om de drager van de geschiedenis van de wereldcivilisatie te worden. En in Frankrijk was het Victor Hugo die stelde: "De mensheid heeft Frankrijk nodig." In Rusland stelde Pobjedonostoff dat Ruslands vrijdom van de westerse smetten het land voorbeschikt maakte voor het leiderschap in het Oosten.

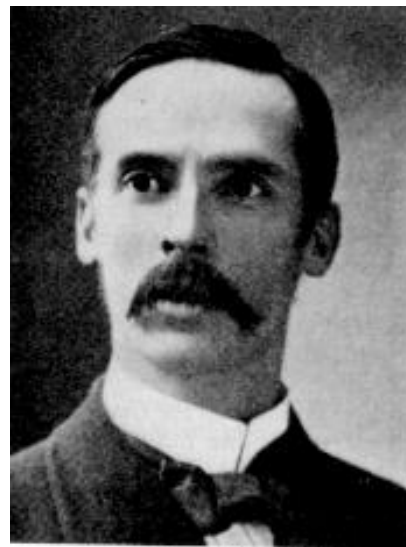
Kortom, de eeuw van het **Imperialisme** was begonnen. In drie generaties zou het uiterlijk van de wereldlandkaarten volledig veranderen.

In de tijd van Smith had men slechts verachting voor de kolonies gekoesterd. En nog in 1852 schreef eerste minister Disraëli dat de kolonies Engeland als een molensteen om de nek hingen.

Het opbouwen van het Empire bracht echter welvaart voor de bouwers ervan. Ook de verbetering in de arbeidsomstandigheden was voor een

deel hieraan te danken. Dat kwam door de uitbuiting van de koloniale werkkrachten, de koelies. Zij vormden het nieuwe proletariaat.

De officiële economie sprak zich echter niet over deze nieuwe ontwikkeling uit. Maar uit de "onderwereld van de economie" stegen originele meningen op. Hier was te horen dat het imperialisme een nieuwe fase van het kapitalisme vormde en daar werd een gevaarlijke ontwikkeling in gezien.

John Hobson (1858-1940)

Een belangrijke exponent van deze gedachten was de Engelsman John Hobson. Deze ontleende aan John Ruskin (die gesteld had dat rijkdom gelijk is aan leven) dat economie meer een menselijke dan een academische wetenschap was.

Verder sloot hij aan op A.F. Mummery, die beweerde dat de oorzaak van depressies gelegen was in een te grote spaarzaamheid en in de onmacht van het zakenleven om voldoende koopkracht te scheppen voor de voortgebrachte producten.

Samen schreven Hobson en Mummery de "Psychologie van de Industrie". Hun bewering dat sparen de grondslag kon zijn van werkloosheid werd echter als

vloeken in de kerk opgevat. Het werd als een verraderlijke aanslag beschouwd op de zuilen waarop de economische stabiliteit rustte. Van ketter werd Hobson nu zelfs een paria.

Hierop ging hij de weg op van de sociale kritiek. Daarbij raakte hij opmerkzaam op het grote probleem van de dag: Afrika. In dat verband is zijn ontmoeting met Cecil Rhodes, de stichter van Rhodesië, misschien cruciaal geweest voor zijn verdere gedachtengoed. Hij dineerde met Rhodes aan de vooravond van de Engelse inval in Transvaal.

Rhodes zag een oplossing voor het sociale probleem in Engeland. Indien men de 40 miljoen inwoners van het Verenigd Koninkrijk wilde redden van een burgeroorlog, dan zou men nieuw land moeten veroveren, opdat een deel van het bevolkingsoverschot zich in de nieuwe gebieden zou kunnen vestigen. Daarbij zou men nieuwe markten kunnen aanboren. Het Empire was in de ogen van Rhodes een "brood-en boterprobleem."

Wat Hobson zag in Afrika bracht hem tot zijn theorie van het te veel aan sparen. Daarop schreef hij in Engeland zijn magnum opus "Imperialisme" (1902).

De inhoud hiervan werd door de officiële economen als nog erger beschouwd dan de uitspraken van Marx dat het kapitalisme zichzelf zou vernietigen. Want Hobson vulde deze stelling namelijk aan met de overtuiging dat het kapitalisme de hele wereld te gronde zou richten. Hij zag in het Imperialisme namelijk een meedogenloos en rusteloos streven van het kapitalisme om zich te redden uit de moeilijkheden waarin het zichzelf had gebracht.

Het kapitalisme stond voor een innerlijk en onoplosbaar probleem. Het Imperialisme was de noodsprong om het eigen bestaan te handhaven.

Hobson bracht dit alles terug tot de ongelijke verdeling van de welvaart. De rijken kregen steeds meer geld en de armen steeds meer kinderen. Dit was al eerder gezegd, maar Hobson wilde daar nu de economische gevolgen van aantonen. Deze situatie leidde er namelijk toe dat noch de armen noch de rijken voldoende konden consumeren. De armen hadden te weinig koopkracht en de rijken waren niet in staat om hun geheel inkomen te consumeren.

Om de markt op gang te houden (de koopkracht) moest een gemeenschap alles wat het zelf maakt, ook zelf kunnen kopen. De armen kunnen echter hooguit de eerste levensbehoeften kopen, terwijl de rijken fysiek niet in staat zijn om hun hele inkomen te consumeren. De rijken waren dus wel gedwongen om te sparen. Dat laatste was de oorzaak van alle ellende.

Het inkomen moest ergens voor gebruikt worden, wilde de economie niet aan een geweldige deflatie blootstaan. De klassieke remedie hiervoor was- daarover waren Smith, Ricardo en Mill het eens geweest- om te investeren.

Maar Hobson zag hier een moeilijkheid. De massa had nu al moeite om alle aangevoerde goederen te kopen. Hoe kon een verstandige kapitalist nu nog meer goederen aanvoeren? De koopkracht was immers niet hoog genoeg.

Het antwoord lag in de belegging overzee. En dit was de Genesis van het Imperialisme. Het resultaat

daarvan is echter catastrofaal. Omdat als er meer naties zijn, die nieuwe afzetgebieden zoeken, er een wedloop om de verdeling van de wereld ontstaat en dat kan op de duur alleen maar tot oorlog leiden.

Hobsons ideeën werden echter als een soort van slechte tafelmanieren gezien. Alleen door de marxisten werden deze ideeën met geestdrift ontvangen. De theorie van Hobson is later dan ook door Lenin opgepakt en verdiept.

Lenin heeft deze theorie geïntegreerd met de Marxistische theorie en er daarmee een veel dreigender en onverbiddelijker karakter aan gegeven. Tijdens de laatste fase van het kapitalisme worden volgens het Leninisme miljoenen geperst uit de arbeiders, waardoor een klasse van decadente renteniers geschapen wordt. Door de concentratie van de productiemiddelen intensiveert het Imperialisme het antagonisme tussen de grootmachten en veroorzaakt het oorlogen. Imperialisme is stervend en weggrottend kapitalisme. Dat laatste was overigens de uitleg van Stalin.

De economische theorie roept daarmee de vraag op of de veroveringen van de laatste 50 jaar een andere motivering hebben gehad dan de vroegere. De machtshonger van een dynastieke staat (bv in de 100 jarige oorlog) is niet moeilijk te verklaren.

Het Imperialisme roept echter de vraag op of de meer onpersoonlijke krachten van de vrije economie tot de zelfde resultaten kunnen leiden.

Verdedigers van het koloniale systeem hebben dat altijd ontkend. Zij wezen er op dat kolonies onrendabel waren en dat de grote staten hiertoe veelal gedwongen werden ten gevolge van

hun morele roeping om de beschaving te verspreiden.

Doch zij draaiden het vraagstuk feitelijk om. Inderdaad waren niet alle koloniën rendabel en in 1865 wilden sommigen in Engeland alle koloniën afschaffen, behalve Guinee.

Maar er waren zeker ook winstgevende koloniën. Het is echter duidelijk dat er naast de economische ook nog andere motieven bestaan hebben. Hobson stelt het volgens Heilbroner wel wat eenzijdig.

Anderzijds is het niet goed mogelijk om een verklaring van de geweldige Europese expansie te geven zonder daarin de economische noodzaak te betrekken.

Voor Nederland boden Java en Sumatra beleggingsmogelijkheden, die in het moederland niet bestonden. Voor Engeland was Malakka een belangrijke grondstoffenleverancier. Het Suezkanaal was van belang voor de olie en de strategische controle. Duitsland kreeg steeds meer behoefte aan grondstoffen. Vooral daarom ging Duitsland zich ook met Afrika ging bemoeien. Azië was toen al grotendeels verdeeld.

De Duitse minister Schacht schrijft in 1922: "De strijd om grondstoffen speelt in de wereldpolitiek een allesoverheersende rol".

Hobson kreeg dus voor een deel wel gelijk. Maar betekent dit nu dat imperialisme onafscheidelijk met kapitalisme verbonden is? Volgens de marxisten natuurlijk wel.

Doch evenals de oude apologeten van het kolonialisme vergissen zij zich als zij achter de economische en politieke motieven van de Verenigde Staten een drang tot overheersing zagen. Buitenlandse beleggingen en handel

zijn op zichzelf nog geen imperialisme, want hierbij komt ook politieke overheersing kijken en militaire macht en een vertrappen van cultuur en geestesleven als dat te pas mocht komen. Zoals vooraf ging aan de Boxersopstand.

Tegenwoordig proberen de grote ondernemingen niet in de fouten van het verleden te vallen. In 1920 meende het petroleumkapitaal in Mexico de baas te zijn en zich ook als zodanig te kunnen gedragen. Het gevolg was dat zij plotseling onteigend werd.

Het is nu zelfs zo dat de ondernemingen inheemsen voor de leidende functies opleiden, opdat die op de duur het beheer kunnen overnemen. Zo was de Standard Oil in Venezuela op winst uit, maar niet op roof. (We schrijven nu eind jaren vijftig) De Engelsen gingen ook in gebieden die gauw onafhankelijk zouden worden door met het aanleggen van krachtcentrales.

Deze verandering is niet het gevolg van een plotseling opkomende goedheid. Zij is de kapitalistische landen ook min of meer opgedrongen door het totaal nieuwe karakter dat de wereld bezig is te krijgen. Er is in de wereld eigenlijk geen plaats meer voor het imperialisme. Het imperialisme is stervend als gevolg van haar eigen excessen in het verleden.

Heilbroner voegt hier aan toe dat in de Verenigde Staten altijd al minder behoefte aan imperialisme bestond. De behoefte aan buitenlandse markten en grondstoffen in het buitenland was er minder groot. Er was in het eigen land nog genoeg Lebensraum. In dit grote land bood de "De Grote Trek" naar het Westen nog voldoende mogelijkheden. De markt groeide in eigen land nog snel genoeg, ook al door de geweldige

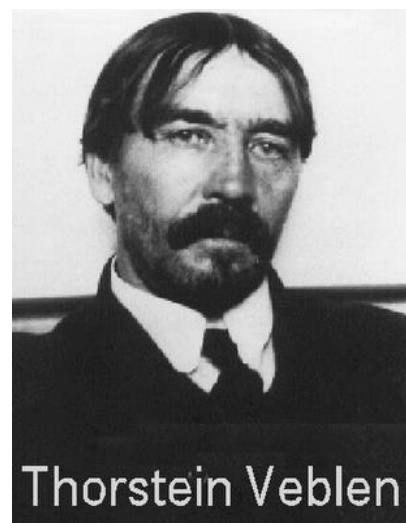
immigratie in die tijd. Zodoende is alle vechtlust en kracht in het eigen land afgereageerd.

In die tijd is **Alfred Marshall** de vertegenwoordiger van de officiële economie. Zijn belangrijkste werk is "Principles of Economics" van 1890. Marshall heeft echter veel te weinig over bovenstaande zaken gezegd. Hij was voorzichtig conservatief. En dit terwijl er toch enorme veranderingen voor de deur stonden: twee wereldoorlogen, een antikapitalistische revolutie in Rusland, de teruggang van het kapitalisme in Scandinavië en Engeland en natuurlijk de Grote Depressie.

Marshall had volgens Heilbroner eigenlijk een Ricardo of Mill moeten zijn.

In Frankrijk was het Walras, die mathematisch te werk ging en het begrip economisch evenwicht probeerde te verklaren door middel van een groot aantal vergelijkingen.

7 De genadeloze wereld van Thorstein Veblen

Thorstein Veblen (1857-1929)

Thorstein Veblen was een Amerikaanse econoom en socioloog

van Noorse afkomst. Misschien is zijn Europese afkomst geen toeval. Want zo iemand kon de Amerikanen beter een spiegel voorhouden dan een Amerikaan dat zelf kon.

De Amerikaanse cultuur was daarvoor te zeer verschillend van de Europese. In Europa werd status in de eerste plaats ontleend aan iemand afkomst en veel minder door wat men na zijn geboorte had gepresteerd. In Amerika was dat precies andersom. Hier speelden als standsbesef geen enkele betekenis. Je werd in Amerika gewaardeerd om wat je bereikt had en de beste maatstaf daarvoor was wat je er mee in financiële termen verdiend had. Hoe je dat verdiend had deed er minder toe.

Dit maakte dat het Amerika van rond de eeuwwisseling een paradijs was voor financiële roofridders. Ze waren alleen geïnteresseerd in productie als dat genoeg geld opleverde en als dat laatste ook op een andere manier kon, dan was dat nog wel zo gemakkelijk. Zo was de beurs vooral een middel voor sluwe lieden die snel rijk werden door beleggers uit te zuigen en te bedriegen.

De officiële economie hield zich met dit soort praktijken echter niet bezig. Thorstein Veblen dus wel en in die zin was hij het grote enfant terrible onder de economen. Maar hij was dan ook meer socioloog dan econoom. Bovendien was hij cum laude afgestudeerd als filosoof. Ooit stelde hij dat de “wens van de aristocratie de wil van God is.”

Een verschijnsel dat hem bovenmatig boeide was het bestaan van wat hij de “leisure class” noemde. In zijn eerste grote werk “**The theory of the leisure class**” (van 1899) gaat hij in op de rol van de spelers binnen het

economische proces in plaats van op het proces zelf, zoals zijn collega-economen dat gewend waren.

Veblen stelt dat elke samenleving zijn eigen leisure class “heeft. Dus een groep mensen die niet zelf werkt, maar door de rest van de samenleving onderhouden wordt.

Deze niet-arbeidende klasse vertoont haar superioriteit door uiterlijk vertoon, onder door zich opzichtig de genietingen van het leven in de vorm van luxe en vrije tijd te laten welgevallen.

Veblen vraagt zich vervolgens af hoe het komt dat zo’n klasse van niet – werkenden zich kan handhaven in de samenleving. In sommige samenlevingen is dat natuurlijk door het toepassen van geweld. Maar hij haalt ook tal van samenlevingen aan waarbij het niet-arbeiden van een bepaalde groep geaccepteerd door de rest en waarbij dus geen revolutie ontstaat.

Anders dan Smith en Ricardo, die meenden dat de samenleving bij elkaar werd gehouden door het zogenaamde welbegrepen eigenbelang van de deelnemers, stelde Veblen dat er iets anders speelde. De werkenden zagen de niet-werkenden als degenen die het gemaakt hadden. Of ze dat nu door oorbare of minder oorbare methoden bereikt hadden deed minder ter zake.

De reden dat de lagere klassen niet tegen de bevoorrechte klasse opstonden was dat zij de ambitie koesterden zelf ooit tot die zelfde klasse te behoren.

Arbeiden was iets van een lagere orde. “Werken was voor de dommen.” En dat gold vooral voor handarbeid.

Veblen zag hierin de overblijfselen van een barbaars verleden. In dat verleden

was het roven van bezit zonder er voor te werken, het doel geweest en kon de rover pronken met de scalpen die hij had verzameld. In de moderne tijd had geld de plaats van de scalpen ingenomen.

Afgezien van de betekenis van Veblens antropologische onderzoeken had hij gelijk met zijn stelling dat onze gedragingen en motieven veel eerder voortvloeien uit irrationele primitieve instincten dan uit de gekunstelde constructies van de "economische mens", zoals verwoord door Adam Smith.

Een ander groot aandachtsgebied van Thorstein Veblen was de verhouding tussen de mens en de machine. Anders dan iedereen dacht beschouwde Veblen de kapitalist niet als de stuwende kracht in de economie, maar juist als de saboteur daarvan.

Dit is het thema van zijn tweede grote boek "**The Theory of Business Enterprise**", dat in 1904 verscheen.

In Veblens visie was het productieproces een grote machine. Die kon dan ook het beste worden bestuurd door technici en ingenieurs en niet door kapitalisten. De reden dat hij de kapitalist of zakenman een saboteur noemde was omdat deze bovenop de technische onderbouw van zijn onderneming een financiële bovenbouw construeerde, die hem de mogelijkheid tot winst maken moest verschaffen. In de tijd dat de Amerikaanse industrie het domein van roofridders genoemd werd, sprak deze gedachte velen aan.

Toch rechtvaardigt dit volgens Heilbroner nog niet Veblens beschuldiging van moedwillige sabotage. Wel stonden deze "roofridders" volkomen onverschillig

tegenover de fysieke productie van hun ondernemingen. Dat veranderde pas met de komst van industriëlen zoals Henri Ford.

Veblen heeft gemeend dat de dagen van de geldmagnaten geteld waren. Maar niet door toedoen van het proletariaat, dat hen naar de ogen bleef kijken. Het zou gebeuren door de machine. Dat wil zeggen door degenen die de machine aanstuurden. De technici en ingenieurs zouden uiteindelijk degenen zijn die de boel zouden overnemen.

In dit opzicht doet Veblen ons denken aan die utopische socialist, Saint Simon. Ook die verheerlijkte de producent en zag de zakenman als iets overbodigs.

Veblen heeft een tijdlang gehoopt dat de Russische revolutie de heerschappij van de ingenieurs zou brengen, maar daarin is hij diep teleurgesteld.

De kritiek die Heilbroner op Veblen uit is dat hij, net als Marx trouwens, nooit serieus onderzocht heeft naar de mogelijkheden van het zakenleven om zich aan een veranderende wereld aan te passen. Veblens verering voor de machine vindt Heilbroner niet passen bij een filosoof van het dagelijks brood.

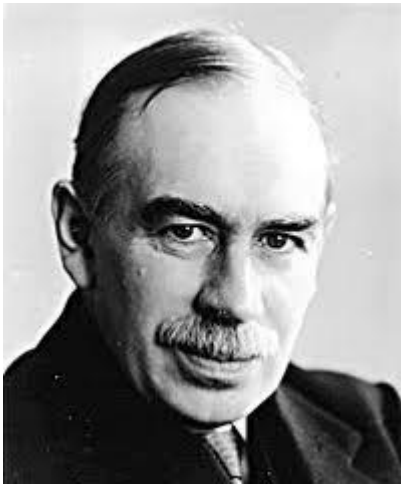
Anderzijds schrijft hij Veblen toe dat deze wel de vinger heeft gelegd op een belangrijk veranderingsproces, namelijk de opkomst van de technologie en wetenschap als leidende krachten in de veranderingen in de 20e eeuw.

Hij voorzag de rol van de machine als belangrijkste factor van het economisch leven in zijn tijd.

Ten slotte is zijn oproep aan de economen om de mens niet langer te zien een rationeel handelend wezen,

dat gehoorzaamt aan economische wetten, maar veel meer toegeeft een allerlei irrationele overwegingen, waardevol. "Probeer er achter te komen waarom de mensen zich gedragen zoals zij doen". Veel later zouden anderen hier op voortborduren.

7 De zieke wereld van John Maynard Keynes

John Maynard Keynes (1883-1946)

Tot de tijd van Keynes geloofden de economen in economisch evenwicht bij volledige of nagenoeg volledige werkgelegenheid.

Toen het sparen langzamerhand onder een bredere laag van de bevolking gemeengoed was geworden en de directe koppeling tussen sparen en investeren werd doorbroken, geloofde men dat de rente, de prijs van het geld, voor het economische evenwicht zou zorgen. Als er veel gespaard werd, zou het aanbod van geld toenemen en net als met elk ander goed waarvan het aanbod toeneemt, zou de rente dan dalen. De ondernemers konden dan dus goedkoper geld lenen en dit zou hen tot investeren brengen.

Omgekeerd zou een te uitbundige investeringsgroei de prijs van het geld

opdrijven, waardoor de investeringen vanzelf afgeremd werden. Dat laatste zou echter ook gebeuren, omdat duurder krediet de consumptieve vraag zou afremmen, terwijl mensen tegelijk meer zouden gaan sparen.

Heibroner heeft het in dit verband over de wipfunctie van de rente. De economie mocht dan fluctueren, maar uiteindelijk zou de rente weer tot evenwicht leiden.

Met betrekking tot het fluctueren van de economie waren er trouwens ook voordien al theorieën over het ontstaan van de economische golfbewegingen geweest.

Zo had Stanley Jevons zijn theorie van de zonnevlekken geponeerd. Hij had namelijk ontdekt dat er in het optreden van zonnevlekken een cyclus zat die volgens hem nauw correleerde met de bewegingen in de economie. De verhoogde zonneactiviteit had volgens hem invloed op de oogsten en daarmee op de gesteldheid van de mensen en ten slotte op de gehele economie.

Jammer voor Jevons was echter dat bij nauwkeuriger berekeningen bleek dat er toch een klein faseverschil bestond, waardoor de theorie als niet valide moest worden verworpen.

Het was John Maynard Keynes die in zijn boek "**Treatise on Money**" met een glasheldere verklaring kwam die wel hout sneed.

Daarmee keerde de economische wetenschap weer terug op eerdere schreden en had men weer oog voor wat Robert Malthus al had bevroed, maar nooit had uitgewerkt.

Malthus had immers gedacht dat sparen wel eens de oorzaak van alle

ellende zou kunnen zijn. Maar in zijn tijd was hij er om verguisd door Ricardo en later door Mill. Want had niet Adam Smith al geschreven: “Wat wijs beleid is in ieder gezin (d.w.z. spaarzin, red) , kan toch bezwaarlijk dwaasheid zijn in dat van een grote natie?”

In de tijd van Ricardo en Mill leek de praktijk van het economisch leven ook strijdig met de doemgedachte van Malthus. Want in die tijd was sparen nog slechts voorbehouden was aan de rijken. Er was toen nog geen probleem met onder-investeringen. Elke cent die de kapitalisten van het eerste uur spaarden werd direct geïnvesteerd in nieuwe productiemiddelen. Er was zodoende geen spaarlek, want degenen die spaarden waren de zelfden als degenen die investeerden. Het leek dus onbestaanbaar dat er zo iets als een tekort aan bestedingen ten gevolge van een spaarlek zou kunnen bestaan.

Daarom sloeg het boek van John Maynard Keynes, “**The general Theory of Employment, Interest and Money**”, dat in 1936 verscheen, in als een bom. Gedurende de volgende dertig, veertig jaar zou dit een soort bijbel voor economen zijn. Dit boek luidde in wat later de “Keynesiaanse revolutie” zou heten.

Waarom maakte dit boek zo’n diepe indruk?

In zijn “general theorie..” trok Keynes de tot dan gangbare klassieke en neoklassieke stelling in twijfel dat er geen onvrijwillige langdurige werkloosheid kon bestaan. Volgens de klassieken zou de remedie bestaan uit verlaging van de lonen waardoor uiteindelijk de vraag naar arbeid weer zou toenemen.

Maar volgens Keynes was deze klassieke theorie, die hij overigens in grote lijnen wel ondersteunde, niet algemeen genoeg. De klassieke theorie had namelijk alleen maar de situatie van volledige werkgelegenheid als beschouwingsobject gehad.

(voetnoot: De term economisch evenwicht houdt in dat de globale vraag naar goederen en diensten ongeveer even groot is als het totale aanbod daarvan, red.)

Er was volgens Keynes echter ook “economische evenwicht op laag niveau mogelijk.

Keynes was geobsedeerd door de vraag hoe in het ver ontwikkelde kapitalistische Engeland van de jaren dertig een zo hoge werkloosheid kon zijn ontstaan. De vraag was daarom waar de werkgelegenheid van afhing. Wie of wat bepaalde de vraag naar arbeid?

Keynes introduceert in dit verband het begrip “**effectieve vraag**”. Het is zijns inziens de effectieve vraag die de groei van de economie genereert.

Dit is de revolutionaire kern van zijn boek. Want zijn tegenhangers, de klassieken, geloofden dat de groei van de economie bepaald werd door het aanbod van de voorhanden zijnde productiefactoren. In dit verband wordt vaak de wet van Say genoemd: “La loi des débouchés” genaamd. Deze luidde dat elk aanbod zijn eigen vraag schept. In de ogen van deze klassieken kon er daarom nooit anders dan tijdelijke werkloosheid zijn. De aanbodfactoren waren bepalend voor de economische groei.

Maar volgens Keynes was het dus andersom, de economische groei was afkomstig van de vraagzijde,

bestaande uit consumenten, investerende ondernemers en een spenderende overheid.

Keynes hanteerde hiervoor een model, waarmee hij als grondlegger van de macro-economie wordt beschouwd. In dat model speelde ook zijn marginale efficiency of capital een belangrijke rol. Als deze hoger was dan marktrente dan zou het voor ondernemers aantrekkelijk zijn om te investeren. En omgekeerd.

Keynes en de rente

Over de interestvoet had Keynes ook een andere mening dan de klassieken. De klassieken zagen de rente als een beloning voor sparen. Keynes stelde daartegen dat de interest slechts een afgeleide is van de consumptie en daarmee afhankelijk van het personele inkomen. Volgens Keynes nam de besparing toe bij een stijgend inkomen, omdat de behoeftenbevrediging bij een toenemend inkomen minder intens wordt.

De interest is volgens Keynes de prijs die de ondernemer bereid is te betalen om de spaarder te doen afzien van zijn liquiditeit. Contant geld heeft immers voordelen boven geld dat pas op termijn beschikbaar is. Men noemt dat de liquiditeitsvoorkeur. Deze is grotendeels psychologisch bepaald en vooral afhankelijk van het "speculatiemotief".

Verder wordt de interest bepaald door de hoeveelheid geld die in omloop is, M , genaamd (van Money). Hoe meer geld in omloop is des te lager de interest zal zijn.

Het tekort aan effectieve vraag

Volgens Keynes wordt de kapitalistische economie gekarakteriseerd door een tekort aan effectieve vraag.

De drie oorzaken daarvan zijn:

1e de progressieve afname van de marginale consumptieneiging (bij een toenemend inkomen)

2e de afname van de marginale efficiency van het kapitaal

3e de overmatige liquiditeitsvoorkeur

Achter de eerste oorzaak zit de premisse dat wanneer de inkomens toenemen de ongelijkheid daartussen zal toenemen. De hogere inkomenscategorie zal een relatief groot deel van haar inkomen sparen.

Die toename van de ongelijke inkomensverdeling zou een kenmerk van de kapitalistische samenleving zijn. *(Deze veronderstelling van Keynes is echter nooit kwantitatief getoets, red.)*

Dit is belangrijk want voor Keynes is deze afnemende consumptieneiging essentieel en dat maakt dat het volgens Keynes in een groeiende economie eveneens toenemende aanbod van arbeid geen emplooi zal kunnen vinden.

De tweede veronderstelling van Keynes, dat in een groeiende economie het aanbod van arbeid zal toenemen, is echter evenmin onomstreden. Zeker in een groot deel van de niet-westerse wereld was en is nog vaak een toenemend personeel inkomen voor velen een reden om hun arbeidsaanbod juist te verminderen.

Volgens Keynes was de enige remedie tegen het tekort aan effectieve vraag gelegen in het afremmen van de besparingen. Door de toenemende consumptie zou dan weer evenwicht met een slechts geringe werkloosheid ontstaan.

De tegenwerping van de klassieken dat de verminderde consumptie ook gecompenseerd zou kunnen worden door een vergroting van de investeringen, ging volgens Keynes niet op. De investeringen zouden immers afhangen van de marginale efficiency van het kapitaal en deze zou volgens hem in de tijd progressief dalen.

Hij schrijft dit toe aan de wet van de afnemende meeropbrengsten.

Deze geldt echter alleen in een min of meer statische economie. In een dynamische omgeving die het kapitalisme is worden telkens nieuwe bedrijfstakingen en bedrijven gevormd die starten met een hoge marginale efficiency van het kapitaal. Dit is een van de grote thema's van die andere grote econoom van de 20e eeuw, **Jozef Schumpeter**.

De politieke implicatie van de leer van Keynes was dat de overheid de enige was die de effectieve vraag gaande kon houden en die het tekort aan vraag van consumenten en bedrijfsleven kon compenseren.

Toen Keynes met zijn boek *The General Theory* kwam, was dit besef echter al tamelijk breed in de Verenigde Staten doorgedrongen. President Roosevelt was toen al met zijn New Deal begonnen, die inhield dat de Staat grote investeringen verrichtte in de publieke sector en in de zorg- en welzijnssector. Men zag in dat als werklozen niets te consumeren hadden zij geen enkele effectieve vraag konden uitoefenen. Zij telden als economische subjecten gewoon niet mee.

Verder was buitengewoon ernstig dat de rente helemaal niet een evenwichtsmechanisme in zich borg. Want als de inkomens ten gevolge van

een recessie daalden, dan was een toenemend deel van de bevolking helemaal niet in staat om te sparen. De rente zou dus ook helemaal niet hoeven te dalen, zoals men eerder had aangenomen. Dat betekende dat er voor de ondernemers dus ook geen impuls zou ontstaan om weer te gaan investeren. Op die wijze kon er voor een zeer lange periode evenwicht op een laag niveau bestaan. Zoals een lift die in de kelder is vast komen te zitten.

Alleen door een flinke bestedingsimpuls van de overheid zou het vliegwiel van de economie weer op gang kunnen komen.

In dit proces speelde het mechanisme van de "income multiplier" een cruciale rol. Dit hield in dat dank zij de extra bestedingen van de overheid de ontvangers van die gelden ook weer bestellingen konden plaatsen resp. konden consumeren. Daardoor zou er een tweede bestedingsimpuls achteraan komen en vervolgens een derde enzovoorts.

Maar, met deze income multiplier was een probleem. Bij elke ronde lekte er een deel van de oorspronkelijke impuls weeg. In de eerste plaats was er het spaarlek. Naarmate mensen weer meer geld in handen kregen gingen ze een deel daarvan opzij leggen. Daarnaast had je het importlek. Voor zover de bestedingen naar het buitenland gingen kwam er maar een relatief gering deel van terug in de vorm van extra export.

Het gevolg was dat de oorspronkelijke bestedingsimpuls na enkele ronden was uitgewerkt.

Als de ondernemers intussen niet voldoende vertrouwen hadden gekregen en autonoom waren gaan investeren moest de overheid dus een

tweede impuls plegen. Maar daarmee kwamen haar financiën in het geding.

Op de leer van Keynes is dan ook van twee kanten kritiek gekomen. Enerzijds van hen die bevreesd waren dat de overheid te veel invloed op het economische gebeuren zou krijgen. Anderzijds van degenen die vreesden dat de bestedingspolitiek van Keynes tot grote monetaire problemen zou leiden.

8 Jozef Schumpeter

Jozef Schumpeter (1883-1950)

Een belangrijke criticaster van Keynes was Jozef Schumpeter.

In zijn belangrijkste boek "**Capitalism, Socialism and Democracy**", beschrijft Schumpeter onder meer het lot van het kapitalisme.

Het grote thema van Schumpeter was om aan te tonen dat het kapitalisme niet zozeer aan economische misstanden zal bezwijken, maar meer aan haar eigen succes ten onder zal gaan.

Het succes van het kapitalisme zal namelijk de sociale instellingen die

haar beschermen ondermijnen en daarmee de weg vrij maken voor het socialisme.

In zijn opus magnum dat in 1942 verscheen verklaart hij waarom het kapitalisme niet kan blijven bestaan. De essentie van het kapitalisme is volgens Schumpeter de dynamiek ervan en die gekarakteriseerd wordt door de acties van grote ondernemingen, die er voortdurend op uit zijn om hun winsten te verzekeren met behulp van voortdurende vernieuwingen.

Schumpeter is feitelijk een groot pleitbezorger van dit systeem, dat volgens hem zoveel groei oplevert dat het misère en honger elimineert. Bij hem bestaat geen vrees voor stagnatie zoals bij Keynes, noch voor een Malthusiaanse economie, noch voor monopolieontwikkeling.

In de grote monopolies ziet hij juist machtige scheppers, die bovendien geen misbruik van hun positie kunnen maken. Hiermee doelt hij op wat hij noemt "creative destruction". Nieuwe vindingen zullen tot gevolg hebben dat oude outillage wordt geëlimineerd. Hierdoor vernieuwt het kapitalisme zich voortdurend van binnenuit. Zwakke bedrijven die minder goed uitgerust zijn voor de slag om de creatieve destructie zullen verdwijnen.

Volgens Schumpeter zal de ondernemersfunctie hierdoor vager worden. De technische vooruitgang wordt namelijk steeds meer een zaak van specialisten, die in opdracht werken.

Een mooie illustratie hiervan vormt de ontwikkeling van nieuwe complexe financiële producten ten tijde van de kredietcrisis in 2008, waarvan de raad

van bestuur feitelijk de werking niet begreep (red.)

Aldus leidt de economische vooruitgang naar een ontpersoonlijking en tot automatisering. Hiermee is volgens Schumpeter de basis gelegd voor het socialisme.

De ware pioniers van het socialisme zijn volgens Schumpeter de Vanderbilts, de Carnegies en de Rockefeller's, die de zorg van nieuwe vindingen aan bureaus hebben toevertrouwd.

Verder roept de bourgeoisie de overgang naar het socialisme zelf over zich af. Zij verliest volgens Schumpeter namelijk het geloof aan haar roeping. Ze wordt te zelfvoldaan, neemt geen initiatief meer en ze wordt conservatief. De bourgeoisie is er alleen nog maar op uit haar bestaande belangen te verdedigen.

Ook verdwijnt meer en meer het eigendom en de contractvrijheid. Er zijn bijna alleen nog gesalarieerde managers en aandeelhouders die de houding van eiser aannemen tegenover de maatschappij. Niemand heeft nog een houding van eigenaar, die zijn of haar eigendom bereid is te verdedigen.

Dit alles gebeurt in een tijd van toenemende vijandigheid van de massa tegen de vertegenwoordigers van het kapitalisme. Ook een groot deel van de intellectuelen, waarvan sommigen werkloos zullen zijn, staan vijandig tegenover het kapitalisme. Dit zal volgens Schumpeter leiden tot syndicalisme.

Maar is het socialisme dan wel levensvatbaar?

Schumpeter verstaat onder het socialisme een institutioneel systeem

waarin een centrale autoriteit de productiemiddelen en de productie controleert.

In tegenstelling tot een andere bekende econoom van zijn tijd, von Mises, meent Schumpeter dat zo'n samenleving wel levensvatbaar zou kunnen zijn en een globaal evenwicht tussen vraag en aanbod zou kunnen handhaven door zowel de productie als de consumptie in de juiste richting te leiden. Hij stelt zelfs dat een socialistisch regime een hoger economisch rendement zou kunnen opleveren dan het gehinderde kapitalisme.

Ten eerste omdat er geen aarzelingen en verkeerde manoeuvres behoeven te zijn, die de efficiency van het kapitaal belemmeren. Planning van de vooruitgang zou veel efficiënter zijn. Men zou daarmee de schommelingen van de economie beter binnen de perken kunnen houden.

Bovendien zouden in een socialistische samenleving de vernieuwingen, die binnen geïsoleerde ondernemingen gedaan worden, per decreet algemeen ingevoerd kunnen worden.

Hier lijkt Schumpeter echter inconsequent, omdat de "Durchsetzung neuer Kombinationen" de desbetreffende onderneming dan geen voordeel meer zou opleveren. Het zou de stimulans om zo'n neue Kombination door te zetten sterk verminderen.

Niettemin gelooft Schumpeter dat met het socialisme een van de grote gebreken van het kapitalisme verdwijnt, namelijk de wrijvingen of antagonismen tussen de privésector en de publieke sector.

De critici van Schumpeter, de verdedigers van het kapitalisme, brengen hier tegen in dat het socialistische systeem als nadeel de bureaucratie zou hebben. Bovendien zou het te weinig besparingen genereren. Verder zouden de autoriteiten moeite hebben de noodzakelijke discipline te handhaven.

Schumpeter verwerpt deze kritiek. Hij gelooft niet dat de bureaucratie erger zal zijn dan onder een vergevorderd kapitalisme.

Verder kunnen volgens Schumpeter de besparingen worden overgenomen door die van de gesocialiseerde ondernemingen. Die zouden zelfs grotere en meer gerichte investeringen kunnen doen.

Schumpeter heeft zich in zijn stellingnamen mede laten leiden door de toenmalige snelle ontwikkeling van de Sovjet-Unie met haar centrale planeconomie. Verder denkt hij dat qua discipline een socialistische samenleving de vergelijking met het kapitalisme goed zou kunnen doorstaan. Dat zou vooral het geval zijn, omdat de arbeiders niet langer het idee hoeven te hebben dat ze uitgebuit worden.

Toch was Schumpeter geen socialist. Hij was alleen een criticaster van het kapitalisme. Ten aanzien van het socialisme vreesde hij dat er tussen de theorie en de praktijk een groot verschil zou bestaan en dat sommige dingen slecht geregeld zouden worden.

In zijn "Kapitalisme, Socialisme en Democratie" vraagt hij zich verder af of het socialisme wel verenigbaar is met de democratie. Immers de meerderheid moet de minderheid niet haar wil kunnen opleggen.

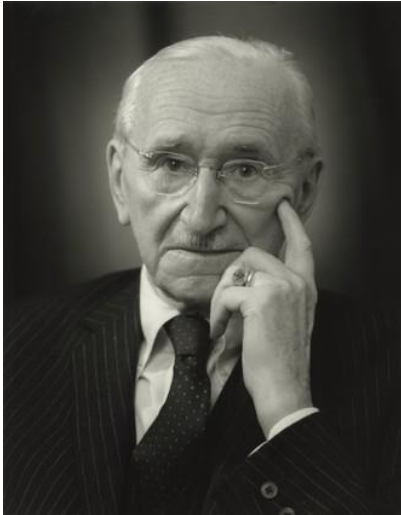
Anderzijds erkent hij dat ook in een democratie behoefte bestaat aan een leidende elite. Hij ziet dat de toegang tot de socialistische beweging meestal beheerst wordt door een actieve minderheid, die zonder overleg vooraf handelt en die geen rekening houdt met de belangen van anderen.

Schumpeter benadrukt dat elk economisch regime een groep van semi professionele politici nodig heeft waarop zij kan steunen. Het is echter niet zeker of uit de rangen van socialisten zo'n groep naar voren zal komen.

De visie van Schumpeter moet natuurlijk gezien worden in het licht van de omstandigheden van toen. Het boek dateert van 1942 en zal mede geïnspireerd zijn door de door de Sovjet Unie gepubliceerde successen van haar planeconomie. De opvolgende vijfjarenplannen lieten steeds hogere productieniveaus zien. En dat in een periode dat het westerse kapitalistische systeem in de diepste crisis ooit verkeerde, wat volgens velen, waaronder Keynes, veroorzaakt werd door een chronisch gebrek aan effectieve vraag.

Natuurlijk kreeg ook de zienswijze van Schumpeter kritiek. Die kwam niet in de laatste plaats van zijn landgenoot **Friedrich (von) Hayek**. Deze publiceerde zijn geruchtmakende boek "The road to serfdom" slechts twee jaar later na het "Capitalism, Socialism and Democracy" van Schumpeter. Hiermee komen we op die volgende economische filosoof.

9 Friedrich (von) Hayek

Friedrich (von) Hayek (1899-1992)

Tot de criticasters van Keynes van de eerste categorie behoorde de Oostenrijker Hayek (ook wel von Hayek).

Zijn opus magnum "**The road to serfdom**" wordt beschouwd als een van de meest invloedrijke en populaire uitingen van klassiek liberalisme en libertarisme

In dit boek legt Hayek hij uit dat alle vormen van collectivisme onvermijdelijk tot tirannie leiden. Hij wijst daarbij de Sovjet-Unie en Nazi-Duitsland aan als landen die "de weg naar slavernij" hadden afgelegd en de tirannie hadden bereikt. Andere, nog democratische landen waren in zijn ogen, bezig dezelfde weg af te leggen.

Hayek's voornaamste punt was dat in een centraal geleide economie de verdeling en de toewijzing van alle middelen en goederen verricht zou moeten worden door een kleine groep, die niet in staat zou zijn om rekening te houden met alle relevante informatie. Onenigheid over de praktische uitvoering van een economisch plan gecombineerd met de ontoereikendheid van het centrale beheer van middelen zou dwang altijd

noodzakelijk maken om iets te bereiken.

Hayek betoogde vervolgens dat het mislukken van centrale planning door het publiek zou worden opgevat als een gebrek aan staatsmacht om een verder goed idee uit te voeren. Deze perceptie zou ertoe leiden dat het publiek voor meer macht voor de staat zou stemmen en zo zou helpen bij de opkomst van een "sterke man" die in staat geacht wordt "de klus te klaren".

Daarmee zou een land onontkoombaar terechtkomen in totalitarisme. Volgens Hayek wordt "de weg naar slavernij" onvermijdelijk ingezet met centrale planning en de ontmanteling van de vrije markt en dit zou eindigen in de totale vernietiging van individuele economische en persoonlijke vrijheid.

Deze doctrine van Hayek zou in de jaren tachtig een belangrijke inspiratie blijken voor het politieke gedachtengoed van Margaret Thatcher in Groot Brittannië en van Ronald Reagan in de Verenigde Staten met hun zogenaamde "Reagonomics" en "Thatcherisme". The road to serfdom leidde ook tot de heropleving van de neoklassieke economie in het Westen en een afname van de Keynesiaanse invloed.

Hayek heeft achteraf gelijk gekregen. Maar niet alleen voorzag de centraal geleide planeconomie niet in de behoeften van de consument, ook het door Schumpeter zo cruciaal geachte principe van de "Durchsetzung neuer Kombinationen" was in de centraal geleide economie niet aanwezig. Binnen dat systeem bestond geen groep die er belang bij had dat principe toe te passen.

De belangrijkste doelstelling van de Sovjet Unie was de afwezigheid van

werkloosheid. Dit was voor haar een belangrijk propaganda-instrument tegenover het Westen. De centraal geleide economie was zodoende een gedeeltelijke terugkeer naar het tijdperk van voor de economische revolutie.

Het was de niet-econoom **Andrei Amalrik** die in 1969 in het westen veel ophef veroorzaakte met zijn boek "Haalt de Sovjet-Unie het jaar 1984?" Zijn profetie is nagenoeg uitgekomen. Het was alleen zeven jaar later. Toch is de Sovjet-Unie niet aan haar eind gekomen op de wijze zoals Amalrik het voorzien had. Dat was namelijk door middel van een door China gesteunde opstand in het oosten van de Sovjet-Unie.

Maar het klopte wel dat de Sovjet Unie uiteenviel door het opkomend nationalisme dat een kans kreeg toen de toenmalige president Gorbatsjov zijn politiek van "glasnost" en "perestrojka" begon. Dit zag hij als noodzakelijk omdat de Sovjet Unie er door de oorlog in Afghanistan en de slechte economische toestand rampzalig voorstond en zich de militaire uitgaven die verbonden waren aan de koude oorlog niet langer kon permitteren.

Indirect was het inferieure economische systeem dus inderdaad een belangrijke oorzaak.

Toen ook de Berlijns muur viel betekende dat het definitieve einde van de Koude Oorlog.

Dat was voor **Francis Fukuyama**, een Amerikaanse neoconservatieve socioloog, politicoloog en filosoof reden voor zijn "bekendst geworden boek" *The End of History and the Last Man*

Hierin onderbouwt Fukuyama (1992) zijn stelling dat het einde van de Koude

Oorlog ook het einde van de ideologische evolutie van de mensheid heeft ingeluid en dat de westerse liberale democratie hiermee universeel als de ultieme vorm van regeren te beschouwen is.

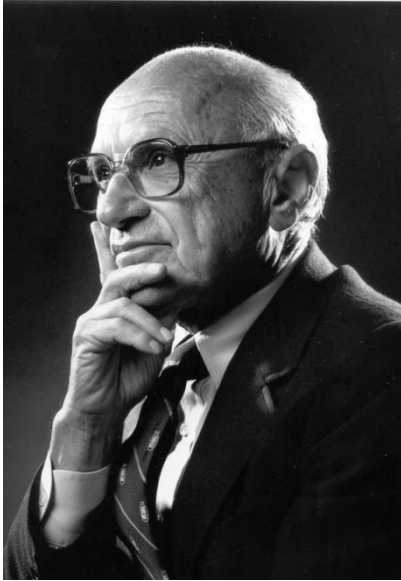
In dit boek probeert hij tevens de kritiek te weerleggen van onder meer Nietzsche, Marx en Rousseau op de liberale vrije-markt-democratie.

Toen bij het einde van het communisme als economisch systeem in communistisch China partijleider Deng belangrijke kapitalistische elementen in zijn systeem toeliet, betekende dat in de westerse wereld het neoliberalisme min of meer vrij spel kreeg.

De voorstanders van een kleine, lenige staat, zoals zij dat noemden, kregen de overhand en het bedrijfsleven kreeg meer de vrije hand. Het werd een goede tijd voor het neoliberalisme.

De voornaamste aanhangers hiervan waren Friedrich Hayek en Milton Friedman. Zij kregen ook hun kans doordat de op de leer van Keynes geïnspireerde conjunctuurpolitiek niet goed functioneerde.

10 Milton Friedman

Milton Friedman (1912-2006)

Milton Friedman is naast von Hayek als een van de belangrijkste critici van Keynes te beschouwen. Friedman was een belangrijk voorvechter van de vrije markt en van een beperkte overheid. Hij en zijn aanhangers willen zoveel mogelijk liberalisering van het economisch verkeer, omdat zij menen dat dit de maatschappij ten goede komt.

In de praktijk is het echter moeilijk om een volledig vrije markt te realiseren. Monopolies en kartelafspraken belemmeren de vrije werking van de markt. Afgezien hiervan zag de neoliberal Friedman de vrije markt niet als alleen zaligmakend. Hij vond de verzorgingsstaat ook belangrijk. De mens kan niet altijd op eigen kracht in al zijn noodzakelijke behoeften voorzien.

Friedman was verder een van de grondleggers van het **monetarisme**. Het monetarisme is een economische denkrichting die zich bezighoudt met de betekenis van het geld voor de economie. Via beïnvloeding van de vraag en het aanbod van geld zou men de economie kunnen beïnvloeden.

Het **monetarisme** kent een grote rol toe aan het geld in het economisch verkeer. Een van de stellingen van de monetaristen is dat een vergroting van de geldhoeveelheid in ieder geval op de lange termijn, maar mogelijk ook op al korte termijn tot inflatie. Leidt

Dat was voor Friedman reden om er voor te pleiten dat de centrale bank de geldhoeveelheid slechts met een vooraf te bepalen maximumpercentage per jaar zou mogen laten toenemen. Dit maximumpercentage diende gerelateerd te zijn aan het reële deel van alle economische transacties. Hierdoor zouden inflatie en werkloosheid effectief kunnen worden tegengegaan.

Friedman was een van de voornaamste sceptici van de invoering van de Euro .

Het idee van een monetaire unie voor Europa, en dus het opdoeken van flexibele wisselkoersen via de introductie van een eenheidsmunt zoals de euro, vond Milton Friedman vanaf het begin een slecht idee. Te midden van de euforie in Europa in de aanloop naar de start van de euro liet Friedman in 1997 weinig ruimte voor twijfel.

"Een monetaire unie in het huidige Europa is waanzin. Onafhankelijke staten die samen de geldpers moeten beheersen, dat is vragen om ontwrichtingen die uiteindelijk leiden tot inflatie. Voor een goed functionerende monetaire unie is van tevoren een echte politieke unie nodig, en ook voldoende flexibele arbeidsmarkten."

Dat zei hij in 2005. Toen werd hij er fel om bekritiseerd. Maar 17 jaar later heeft hij volledig gelijk gekregen.

Als monetarist verschilde Friedman met Keynes en de Keynesianen van

mening over de evenwichtsherstellende werking van het marktmechanisme. Keynes was zoals we gezien hebben een aanhanger van tijdelijk overheidsingrijpen. Maar de monetaristen zagen dat overheidsingrijpen juist als de oorzaak van onevenwichtigheid. Volgens de monetaristen moet de overheid zich daarom zo min mogelijk met de economie bemoeien.

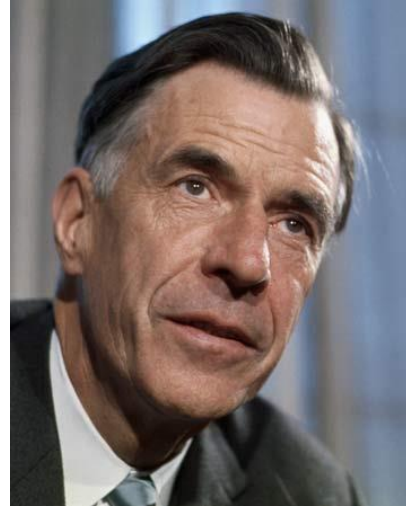
Monetaristen wijzen erop dat een sturend begrotingsbeleid van de overheid zinloos is omdat het alleen tot prijsverhoging leidt en niet tot meer werkgelegenheid. Ook het monetair beleid leidt vooral tot prijseffecten en niet tot economische groei.

Een tweede, vooral door monetaristen naar voren gebracht bezwaar tegen overheidsingrijpen is dat tussen het moment waarop beleidsmakers waarnemen dat de economie zich niet volgens hun bedoelingen ontwikkelt en het moment dat hun ingrijpen resultaat heeft, veel tijd verloopt. Er is een aantal vertragingen of time-lags werkzaam. Er gaat vaak zoveel tijd voorbij dat het anticyclisch bedoelde beleid vaak juist procyclisch uitwerkt.

Dat was voor Milton Friedman aanleiding om een vaste geldgroeiregel te bepleiten. Hij wilde de geldhoeveelheid over een reeks van jaren met een zodanig vast percentage laten groeien, dat dit juist voldoende zou zijn om de trendmatige reële ontwikkeling van het nationaal product te kunnen financieren. Een dergelijke vaste geldgroei zou een automatisch stabiliserende werking hebben. Immers, als het nationaal product feitelijk een lager groeipercentage vertoont dan de geldhoeveelheid, gaat van de relatief ruime geldvoorziening een

stimulerende werking uit en omgekeerd.

10 John Kenneth Galbraith

John Kenneth Galbraith (1908-2006)

John Galbraith was een progressieve Keynesiaan die toegankelijke en populaire economische boeken heeft geschreven waarin hij betoogde dat economische theorieën niet altijd in strijd hoeven te zijn met hoe het er in de praktijk aan toegaat.

Galbraith was voorts een aanhanger van de zogeheten Institutionele School die veel aandacht schenkt aan de inwerking van allerlei maatschappelijke organisaties op de economie.

Zijn boek *The Affluent Society* (in vertaling: *De Economie van de Overvloed*) uit 1958 werd een bestseller. Daarin ontvouwde hij zijn mening dat Amerika na de Tweede Wereldoorlog wel rijk was geworden wat de private sector aangaat, maar arm was gebleven vanwege het gebrek aan een solide sociaal-economische infrastructuur in de publieke sector.

Galbraith kan in zekere zin als een navolger van Thorstein Veblen beschouwd worden. Veblen was in zijn

tijd een buitenbeentje in de economische wetenschap en had zich altijd afgezet tegen de heersende neoklassieke economie. Volgens hem waren mensen geen rationele calculerende wezens, gericht op nuts- of winstmaximalisatie, maar wezens van vlees en bloed die in hoge mate worden bepaald door de historische omgeving waarin ze leven. Vandaar Veblens nadruk op instituties, d.w.z. maatschappelijke structuren en instellingen, het geheel van zeden en gewoonten waarbinnen het economische proces zich afspeelt.

Een belangrijke voedingsbodem voor het ontstaan van het zogenaamde institutionalisme, waar Galbraith ook een vertegenwoordiger van was, was de kartelvorming aan het einde van de negentiende eeuw. Veblen heeft dit in zijn geschriften plastisch verwoord.

Galbraith is sterk door deze opvatting beïnvloed. In zijn "**The New Industrial State**" (1967) laat hij zien dat de werkelijke verhoudingen in de Amerikaanse economie niet erg lijken op de fraaie wereld van volledige mededinging die de handboeken ons voorschotelen.

In dit verband introduceert hij het begrip '**technostructuur**'. Het idee hierachter is dat de klassieke ondernemer die voor een onzekere markt produceert en voortdurend risico loopt, steeds meer uit beeld verdwijnt. En wordt vervangen door de professionele manager die 'op safe speelt' en aan langetermijnplanning doet.

Het ontwikkelen van nieuwe producten is dermate kostbaar geworden dat het hele proces van productie en verkoop lang van te voren gepland moet worden. Ook de vraag naar het product

wordt zo veel mogelijk gestuurd door middel van reclamecampagnes.

Planning neemt dus steeds meer de plaats in van concurrentie. Om nog meer greep te krijgen op de vraag dringt de technostructuur er bij de overheid op aan de vraag te stabiliseren in de vorm van wapenaankopen en ruimtevaartprogramma's.

Een ander centraal thema bij Galbraith is dat van de "**countervailing power**". Galbraith hekeld de zijn inziens te grote macht van enkele grote, oligopolistische ondernemingen over de economie.

Van de "volledige mededinging", zoals die in de wereld van Adam Smith nog bestond, was al lang geen sprake meer. Galbraith erkende weliswaar de bijdrage van de oligopolies aan de economische groei, maar vond wel dat hun macht moest worden ingeperkt. Zo ontwikkelde hij zijn idee van de countervailing power, de tegenmacht. Vakbonden, consumentenorganisaties, overheidscontrole op de prijzen zouden de macht van de grote oligopolisten in toom moeten houden.

11 Paul Samuelson

Paul Samuelson (1915-2009)

Een van de voornaamste hedendaagse navolgers van Keynes is Paul Samuelson geweest.

Hij was de auteur van het meest gelezen economieboek ter wereld.

Samuelson wordt beschouwd als een van de grondleggers van de neo-Keynesiaanse economie en als een baanbrekende figuur in de ontwikkeling van de neoklassieke economie

Beide richtingen verenigde hij in wat de neoklassieke synthese genoemd wordt.

In 2003 was Samuelson een van de 10 Nobelprijswinnaars in de economie die zich uitsprak tegen de belastingverlagingen van president Bush.

Hun betoog was dat economische groei, hoewel op zich als positief te beschouwen, niet voldoende was om voldoende banen te genereren en een toename van de werkloosheid te voorkomen. Overcapaciteit, schandalen in het bedrijfsleven en onzekerheid zullen de economie blijven drukken.

Belastingverlaging is daarop niet het antwoord. Verlaging van de dividendbelasting in het bijzonder zal geen stimulans op korte termijn opleveren. Het zal het ondernemingsgedrag niet beïnvloeden. Op lange termijn zal het de budgettaire positie van de staat negatief beïnvloeden en tot grotere tekorten leiden. Daardoor zullen minder middelen beschikbaar komen voor sociale zekerheid en de gezondheidszorg. De belastingverlagingen zullen bovendien leiden tot een grotere in ongelijkheid in besteedbare inkomens.

Voor een effectief stimuleringsplan is daarentegen nodig dat het tot -

tijdelijke – extra uitgaven leidt teneinde de macrovraag te vergroten en het moet ook tijdelijk de investeringsgeneigdheid vergroten.

Alleen zo'n plan zal op korte termijn tot groei van werkgelegenheid leiden, zonder dat het de overheidsfinanciën op langere termijn schaadt.

12 Daniel Kahneman

Nobelprijswinnaar (1934-) is een Israëliische psycholoog, die zich beweegt op het grensvlak van de economie en de psychologie. Hij maakt in zijn publicaties korte metten met het idee van de rationeel calculerende mens, die in zijn eigen voordeel handelt en introduceerde de menselijke psyche in de economie.

In 2002 won hij de prijs van de Zweedse Rijksbank voor economie voor “ het integreren van psychologische inzichten in de economische wetenschap , in het bijzonder met betrekking tot het menselijke beoordelingsvermogen en de besluitvorming onder onzekerheid”

Nobelprijswinnaar .Daniel Kahneman wees op behavioral economics: de mens handelt niet rationeel. We maken verkeerde inschattingen, waardoor overheidsingrijpen soms nodig is. Zo is de mens geneigd om niet stil te staan bij de toekomst, waardoor overheidsbemoeienis nodig is om iedereen een pensioen te kunnen garanderen.